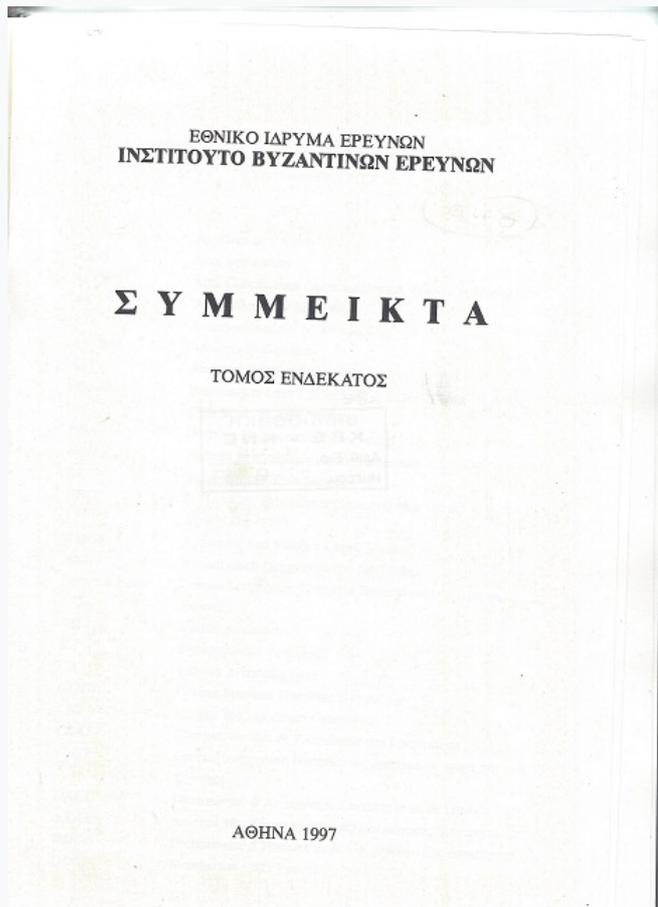

Byzantina Symmeikta

Vol 11 (1997)

SYMMEIKTA 11

Ό ναός του Άγιου Νικολάου Αιγιαλείας. Συμβολή στην ιστορία της μονής Ταξιαρχῶν

Άννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Αφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ

doi: [10.12681/byzsym.832](https://doi.org/10.12681/byzsym.832)

Copyright © 2014, Άννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, Αφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ Α., & ΜΟΥΤΖΑΛΗ Α. (1997). Ό ναός του Άγιου Νικολάου Αιγιαλείας. Συμβολή στην ιστορία της μονής Ταξιαρχῶν. *Byzantina Symmeikta*, 11, 323–350. <https://doi.org/10.12681/byzsym.832>

ANNA I. ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΦΕΝΤΡΑ Γ. ΜΟΥΤΖΑΛΗ

Ο ΜΕΣΟΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ
ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΑΙΓΙΑΛΕΙΑΣ
ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΑΞΙΑΡΧΩΝ*

Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου ἰδρύθηκε, σύμφωνα μέ ὄλες τίς ὡς πρό-
σφατα γνωστές μαρτυρίες, ἀπό τόν δσιο Λεόντιο κατά τή διάρκεια τῶν πρώ-
των δεκαετιῶν τοῦ 15ου αἰώνα¹. Ὡστόσο, ὅπως προκύπτει ἀπό χειρόγραφο

* Ὁ ἐντοπισμός τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου Αἰγιαλείας πραγματοποιήθηκε
κατά τή διάρκεια ἐπιφανειακῆς ἔρευνας στήν περιοχή τόν Ἰούνιο τοῦ 1992, στή πλαί-
σια τοῦ προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ/ ΕΙΕ. Ἐπανελημμένες
αὐτοψίες πραγματοποιήθηκαν ἀπό τό Φεβρουάριο τοῦ 1996 μέχρι καί τόν Ἰούνιο τοῦ
1997. Βλ. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ-Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου
Νικολάου Αἰγιαλείας. Συμβολή στήν Ἱστορία τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν, *Περίληψεις*
Ἀνακοινώσεων τοῦ 16ου Συμποσίου Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας
καί Τέχνης, Ἀθήνα 1996, 43. Βλ. καί Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ 47*, 1992 Β', 163.
Θερμές εὐχαριστίες ὀφείλουμε καί ἀπό τή θέση αὐτή στόν καθηγητή Χαράλαμπο
Μπούρα γιά τίς πολύτιμες παρατηρήσεις του, τήν ἐνθάρρυνσή του καί τό ἐνδιαφέρον
του γιά τό μνημεῖο. Ἐπίσης, εὐχαριστοῦμε τήν προϊσταμένη τῆς ὁγῆ Ἐφορείας
Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων Πατρῶν κυρία Μυρτώ Γεωργοπούλου-Βέρρα, πού χορή-
γησε τήν ἄδεια μελέτης καί δημοσίευσης τοῦ ναοῦ, ἐνώ συμπεριέλαβε τό μνημεῖο στό
πρόγραμμα δράσης τῆς Ἐφορείας γιά τό 1997. Ἡ ἀποτύπωση τοῦ ναοῦ ἀνατέθηκε
ἀπό τήν ὁγῆ ΕΒΑ στόν ἀρχιτέκτονα-μηχανικό κύριο Στ. Μαμαλοῦκο, στόν ὁποῖο ὀφεί-
λουμε εὐχαριστίες γιά τίς εὐστοχες παρατηρήσεις του ἐπί τοῦ μνημείου καί τά ἀκριβῆ
σχέδιά του. Τέλος, εὐχαριστοῦμε θερμά καί τόν ἀρχιτέκτονα κύριο Ἰωάννη
Κουμανοῦδη γιά τίς χρήσιμες ὑποδείξεις καί τίς συμβουλές του.

1. Γιά τή Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου καί ὄλη τήν πρόσφατη γιά τό θέμα βιβλιο-
γραφία, βλ. Κ. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν τοῦ Αἰγίου στή τέλη τοῦ 16ου αἰ.,
Πελοποννησιακά 21, 1995, 54-72. Βλ. ἐπίσης καί Χ. ΚΟΥΥΛΛΟΣ, *Χωρογραφία τῆς*
Ἑλλάδος. Ἀ Ἴνομός Ἀχαΐας, Ἀθήνα 1903, 106-108· Ἀρχιμ. Ἀβ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ
Ἁγιος Λεόντιος Παλαιολόγος Μαμωνῆς (1377-1452). Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλεί-
ας (1620-1640). Συμβολή εἰς τήν Ἱστορίαν, Θεσσαλονίκη 1940· Α. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ,
Ἱστορία τῆς πόλεως Αἰγίου ἀπό τῶν μυθικῶν χρόνων μέχρι τῶν ἡμερῶν μας, Πάτρα

κώδικα τῶν Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους, ὁ πρῶτος πυρήνας τῆς μονῆς φαίνεται ὅτι εἶχε δημιουργηθεῖ πολύ νωρίτερα κατὰ τὸν 11ο αἰῶνα, ἀπὸ τοὺς ἀσκητές πού διέμεναν στὰ πλησιόχωρα σπηλαιώδη ἀσκητήρια². Στὸν κώδικα αὐτό, μέ χρονολογία 1853, πού ἀποτελεῖ ἀκριβές ἀντίγραφο πρωτοτύπου πού δέν ἔχει ἀκόμη βρεθεῖ, περιέχεται κείμενο μέ τίτλο: *Συνοπτικὴ Ἱστορία τῆς κατὰ τὴν Αἰγιαλείαν Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ταξιαρχῶν*. Ὁ συγγραφέας τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, καί ἂν ἀκόμη δέν ταυτίζεται μέ τὸ πρόσωπο τοῦ Ἰωσήφ Ἰωαννίδη, γραφέα τῆς Μονῆς, συγκαταλέγεται ὡστόσο μεταξὺ τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, δεδομένου ὅτι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸ περιεχόμενο τοῦ κειμένου, γνώριζε ὄχι μόνο τίς γραπτές πηγές γύρω ἀπὸ τὴν

1954, 292-304· Γ. Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, Ταξιαρχῶν Μονὴ ἐν Αἰγιαλείᾳ, *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια* 11, 676-678· Ἀγάπη ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗ - Θεοδώρα ΣΤΑΘΑΚΟΠΟΥΛΟΥ, Ἀχαΐα-Ἡλεία, Ἀθήνα 1973, 20· Σπ. ΚΟΚΚΙΝΗΣ, *Τὰ Μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήνα 1976, 106· Ἱερέας Θ. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ, *Ἱστορία τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ταξιαρχῶν τῆς Αἰγιαλείας*, Ἀθήνα 1977· Τ. ΓΡΙΠΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ Ἐκκλησία τῆς Πελοποννήσου μετὰ τὴν Ἄλωσιν*, Ἀθήνα 1992, 118-119. Γιά τὸ Βίο τοῦ ὁσίου Λεοντίου καὶ τὰ σχετικά μέ αὐτὸν κείμενα, βλ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Γεωργίου Σχολαρίου, Ἐγκώμιον τοῦ Ὁσίου Λεοντίου τοῦ ἐν Ἀχαΐᾳ, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 61-69· Ι. ΒΟΓΙΑΤΖΙΑΝΗΣ, Προσθήκαι εἰς τὰ περὶ ὁσίου Λεοντίου τοῦ Μονεμβασιάτου, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 70-74· Ο ἸΔΙΟΣ, Ὁ Ὁσιος Λεόντιος ὁ Μονεμβασιάτης, *Λακωνικαὶ Σπουδαί* 7, 1983, 75-83.

2. Ἐλένη ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, Μιά ἄγνωστη χειρόγραφη Ἱστορία τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, *Πρακτικὰ τοῦ Β' Διεθνoῦς Συνεδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν*, τόμ. 3, Ἀθήνα 1981-1982, 65-86. Ἡ παράδοση, σύμφωνα μέ τὴν ὁποία οἱ μονές φέρονται γιὰ διάφορους λόγους νὰ διεκδικοῦν χρονολογίες ἴδρυσης πολὺ ἀρχαιότερες ἀπὸ τίς ἀποδεκτές ἱστορικά, δέν φαίνεται νὰ ἰσχύει στὴν περίπτωσι αὐτή, ἀφοῦ ὁ τρόπος περιγραφῆς τῆς ἴδρυσης τῆς μονῆς ἀπὸ τὸ Λεόντιο ἀπὸ τὸν ἀσκητικὸ πυρήνα πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ, δέν παρουσιάζει τίποτα τὸ περιεργό ἢ τὸ καινοφανές, βλ. σχετικά Διονυσία ΠΑΠΑΧΡΥΣΑΝΘΟΥ, Ὁ Ἀθωνικὸς μοναχισμὸς. Ἀρχές καὶ ὀργάνωσι, Ἀθήνα 1992, 54-81. Στὸ κείμενο ἀποφεύγεται ἡ συνήθης προσπάθεια ἀναγωγῆς τῆς ἴδρυσης μονῶν στὴν περίοδο τῆς βασιλείας τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅπως συμβαίνει λ.χ. μέ τὴν παράδοσι γύρω ἀπὸ τὴν ἴδρυσι τῆς μονῆς τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου. Τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας* δίδεται ὡς ἐποχὴ ἴδρυσης τῆς μονῆς ἡ ἐνδέκατη ἑκατονταετία καὶ δέν γίνεται προσπάθεια νὰ ἀναχθεῖ σὲ περιόδους-σταθμούς, ὅπως ὁ τέταρτος μεταχριστιανικὸς αἰῶνας (ἐποχὴ Μεγάλου Κωνσταντίνου) καὶ ἡ περίοδος τῆς Εἰκονομαχίας, καθιστᾷ τὴ μαρτυρία, σὲ πρώτη τουλάχιστον φάσι, ἀξιόπιστη.

ιστορία της, αλλά και τή ζωντανή, ακόμη κατά τήν εποχή του, τοπική παράδοση³. Έτσι, κατά τό συγγραφέα τής 'Ιστορίας, ή μονή Ταξιαρχών ιδρύθηκε τόν 11ο αιώνα από τόν πυρήνα τών έπτά άσκητηρίων πού ύπήρχαν στή γύρω περιοχή: *‘Η ιερά μονή τών Παμμεγίστων Ταξιαρχών...., κτισθείσα περι τās άρχάς τής ένδεκάτης από Χριστού έκατονταετηρίδος δια τής συνδρομής τών Χριστιανών και έπτά άσκητηρίων, άτινα κείνται σποράδην περίξ αυτής και όνομαζομένη, του Γέροντος Κλωκου, ‘Αγίου Θεοδώρου, ‘Αγίου Νικολάου, ‘Αγίου ‘Αντωνίου, Χρυσοσπηλαίου, ‘Αγίας Σωτήρος, και αυτού τούτου του άρχιστρατήγου Μιχαήλ υπό εύρυτέρου σπηλαίου επί βράχου και τιμωμένη με τό αυτό όνομα του Ταξιάρχου Μιχαήλ*⁴. Πολλά, ίσως τά περισσότερα από τά άναφερόμενα άγωνύμια πού καταγράφονται στό κείμενο τής *Συνοπτικής ‘Ιστορίας*, έντοπίζονται στό χώρο σέ μία άκτίνα γύρω από τή σημερινή Μονή τών Ταξιαρχών και έντός τών όρίων τής κτηματικής της περιουσίας⁵. Άμέσως μετά τήν ίδρυση τής μονής και τήν προσέλευση πολλών μοναχών αύξήθηκαν οι άνάγκες για τροφή και για χώρους διαμονής, προβλήματα πού άντιμετωπίστηκαν με τό κτίσιμο πλίνθινων κατασκευών και τή διενέργεια έκχερσώσεων για τή διαμόρφωση τής περιοχής⁶. ‘Η μονή διευθύνετο από έναν ήγούμενο (γέροντα), ό όποιος μετά τό θάνατό του αντικαθίστατο, σύμ-

3. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 66. Σύμφωνα με τήν έκδόση του κειμένου, ό συγγραφέας τής 'Ιστορίας τής Μονής χρησιμοποίησε ως πηγές τό *Συναξάρι* του όσίου Λεοντίου, πού περιλαμβάνεται στό 'Υμνολόγιό του, τή μετάφραση του *Βίου* σέ άπλή γλώσσα από τό Νικηφόρο τό Χ'ιο, τόν παλαιό κώδικα τής μονής, καθώς και μία ή περισσότερες άγνωστες πηγές.

4. 'Ο. π., 78.

5. 'Ο. π., 67-68. Τό άναφερόμενο άσκητήριο τής 'Αγίας Σωτήρος, κοντά στό χωριό Σέλισσα, ένα από τά χειμαδιά τής Φτέρης, πιθανόν νά σχετίζεται με τή διαλυμένη πλέον μονή του Σωτήρος, πού σύμφωνα με παράδοση τήν ίδρυσε ή σύζυγος του όσίου Λεοντίου, βλ. και ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αίγιο*, 294. 'Η έπιτόπια έρευνα στην περιοχή συνεχίζεται συστηματικά και οι πρώτες εκτιμήσεις, πού επιβεβαιώνουν τό κείμενο τής *Συνοπτικής ‘Ιστορίας*, άποκαλύπτουν τά λείψανα ενός έκτεταμένου άσκητικού πυρήνα στην περιοχή κυρίως τών Μελισσιών, πού δείχνει νά έχει άμεση σχέση με τήν ίδρυση τής Μονής Ταξιαρχών. Τά άποτελέσματα τής έρευνας θά άποτελέσουν άντικείμενο ξεχωριστής μελέτης.

6. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 78: *Κτισθείσα δέ ή ιερά αυτή μονή, και τοιαύτη περι τās άρχάς τής εποχής εκείνης σχηματισθείσα ηύξανε τό προσωπικόν αυτής, ώστε και τροφής και οικημάτων έδέοντο περισσότερων, και περι μέν τόν βράχον έπηξαν τās φαλαές των εκ πλίνθων, περι δέ τήν αυτήν περιφέρειαν έξεχέρων*

φωνα μέ τήν έπιλογή τών αδελφών, από άλλον. Ή κατάσταση αὐτή πραγμάτων γιά τή μονή διήρκεσε γιά τετρακόσια χρόνια, σύμφωνα μέ τό κείμενο τής *Συνοπτικῆς Ίστορίας*. Ἔτσι, γίνεται σαφές ὅτι κατά τή *Συνοπτική Ίστορία*, ἡ παλαιότερη γνωστή φάση τῆς ἱστορίας τῆς μονῆς συμπίπτει μέ τήν περίοδο πού ἐκτείνεται ἀπό τόν 11ο αἰώνα μέχρι τουλάχιστον τό δεύτερο μισό τοῦ 14ου αἰώνα, ὅταν στήν περιοχή ἔφθασε ὁ Λεόντιος.

Ὁ ὀσος Λεόντιος ἀπό τήν Μονεμβασία, σύμφωνα μέ τή *Συνοπτική Ίστορία*, μετά τήν περιπλάνησή του στό Ἅγιον Ὅρος καί στίς σκῆτες τῆς Πελοποννήσου, ἀφοῦ ἐκάρη μοναχός, ἔφθασε στή μονή Ταξιαρχῶν καί συγκαταριθμήθηκε μεταξύ τών μοναχῶν τῆς⁷. Ἡ παραμονή τοῦ Λεοντίου στό μοναστήρι τῆς Αἰγιαλείας μπορεῖ μέ σχετική ἀκρίβεια νά προσδιορισθεῖ μεταξύ τών ἐτῶν 1357 καί 1416, ὅποτε πρέπει νά πέθανε σέ ἡλικία ἐβδομήντα πέντε ἐτῶν⁸. Οἱ ἀσκητικοί ἀγῶνες τοῦ Λεοντίου καί ἡ ἀρετή του συνέβαλαν στήν περαιτέρω αὔξηση τοῦ ἀριθμοῦ τών μοναχῶν, στήν ἐξάπλωση τῆς φήμης τῆς μονῆς, στή χορήγηση δωρεῶν πρός αὐτήν κ.λπ.⁹ Οἱ δεσπότες τῆς Πελοποννήσου, Θωμᾶς καί Δημήτριος Παλαιολόγοι, μεταξύ τών ἐτῶν 1448-1460, ἐνίσχυσαν οἰκονομικά τή μονή παραχωρώντας κτήματα, ἱερά κειμήλια καί κτίζοντας ἐκ θεμελίων διάφορα οἰκοδομήματα¹⁰. Ἀργότερα, ἡ μονή

τάς γαίας καί ἐξημέρουιν αὐτάς πρός τροφήν των (ὄντος δασώδους, ἀβάτου, τραχέως καί ἐρήμου τοῦ μέρους). Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι, παρά τήν ἀναφορά σέ μονή, δέ διασαφηνίζεται πλήρως στό κείμενο ἂν πρόκειται γιά ὀργανωμένο μοναστικό ἴδρυμα ἢ γιά πλίνθινες κατασκευές οἰκοδομημένες πάνω στό βράχο, μέσα στίς ὁποῖες ζοῦσαν ἀσκητές πού τελοῦσαν ὑπό ἕναν ἡγούμενο.

7. Ὁ. π., 78. Ὁ Λεόντιος καταγόταν ἀπό ἐπιφανῆ οἰκογένεια τῆς Μονεμβασίας καί, σύμφωνα μέ συγκλίνουσες μαρτυρίες τών κειμένων, πρέπει νά πέθανε στίς ἀρχές τοῦ 15ου αἰ., πιθανόν περί τό 1416 ἢ πρῖν ἀπό τό 1416 καί ὄχι τό 1470, ὅπως ἀναφέρεται στή *Συνοπτική Ίστορία*, βλ. ὀ. π., 69. Βλ. καί Λ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Ἡ μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου, *Πρακτικά τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας*, περ. Γ, 4, 1936-1938, 37-38· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἡ Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγίου, *Ἑλληνικά* 11, 1939, 70. Πρβλ. ΒΟΓΙΑΤΖΙΔΗΣ, ὀ. π., 73.

8. Βλ. καί PLP, I / 6, Βιέννη 1983, 165-166 ἀρ. 14714.

9. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, ὀ. π., 79.

10. ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, Μονή Ταξιαρχῶν, ὀ. π., 55. Σύμφωνα μέ τή *Συνοπτική Ίστορία*, δωρητές τῆς μονῆς ὑπῆρξαν καί οἱ τέσσερις ἀδελφοί Παλαιολόγοι, δηλαδή οἱ Ἰωάννης, Κωνσταντῖνος, Θωμᾶς καί Δημήτριος. Ἄλλωστε, ἡ καταγωγή τοῦ Λεοντίου ἀπό ἐπιφανῆ οἰκογένεια, καθῶς καί ὁ χαρακτηρισμός τοῦ πατέρα του, Ἄνδρέα, ὡς ἀρχοντα τῆς Πελοποννήσου (βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Γεωργίου Σχολαρίου

κηρύχθηκε σταυροπηγιακή και απέκτησε προνόμια από τό πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως¹¹. Οί κτήσεις του μοναστηριού και τά προνόμια ἀπαλλαγῶν ἀναγνωρίσθηκαν ἀπό τούς Τούρκους, δεδομένου ὅτι οί μοναχοί του δέν πλήρωναν χαράτσι και σπέντζα, ὅπως προκύπτει ἀπό κατάστιχο τῶν Ἐρχείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ἐτῶν 1461-1463¹².

Ἡ παλαιά μονή, τό λεγόμενο *Παλιομονάστηρο*, κτίσμα ἴσως τοῦ 15ου αἰ., οἰκοδομήθηκε σέ ἐποχή πού ἀσκήτευσέ ὁ ὀσιος Λεόντιος στήν περιοχή και βρίσκεται σέ ἀπόσταση δεκαπέντε λεπτῶν τῆς ὥρας ἀπό τή σύγχρονη μονή (εἰκ. 1). Στό κάτω μέρος τοῦ βράχου και μέσα σέ αὐτόν ἀναπτύσσονται δύο ἐφαπτόμενα παρεκκλήσια, πού εἶναι κατάγραφα μέ τοιχογραφίες¹³ (σχέδ.1). Τό παρεκκλήσιο Α, μονόχωρο μέ μία μικρή ἡμικυκλική ἐσωτερικά και ἐξωτερικά ἀψίδα ἱεροῦ, πού διαμορφώνεται μέσα στό βράχο, πιθανόν εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη και κοσμεῖται μέ μεταβυζαντινές τοιχογραφίες. Ἡ πρόσβαση σέ αὐτό ἐξασφαλίζεται ἀπό τή μοναδική θύρα, πού ἀνοίγεται στό δυτικό του τοῖχο. Τό παρεκκλήσιο Β, σαφῶς παλαιότερο και πιθανότατα ἀναγόμενο στους παλαιολόγειους χρόνους, εἶναι ἕνας τρίκλιτος ναῖσκος, χωριζό-

Ἐγκώμιον, δ. π., 67), δέν μποροῦν νά ἀποκλείσουν πιθανή συγγενεία του μέ τήν οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Πρὸβλ. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., 26-27. Εἶναι πιθανόν ὅτι οἱ δωρεές τῶν δεσποτῶν πρὸς τή μονή, ἡ οἰκοδόμησις κτισμάτων κ.λπ. πραγματοποιήθηκαν μετά τό θάνατο τοῦ ὀσίου, δηλαδή μετά τό 1416, ἀλλά ὁ βιογράφος ἀπό πρόθεση νά λαμπρύνει τό βιογραφούμενο, θέλησε νά ἀποδώσει τά ἔργα ἐπέκτασης και διεύρυνσης τῆς μονῆς κατά τή διάρκεια τῆς δράσης τοῦ ὀσίου στήν περιοχή, βλ. ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 72.

11. Σύμφωνα μέ τό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, ἡ μονή Ταξιαρχῶν ἦδη ἀπό τήν ἐποχή τοῦ ὀσίου Λεοντίου εἶχε τό νομικό καθεστῶς τῆς πατριαρχικῆς και σταυροπηγιακῆς, βλ. ΑΓΓΕΛΟΜΑΤΗ-ΤΣΟΥΓΚΑΡΑΚΗ, δ. π., 70. Βλ. και ΤΣΙΚΝΑΚΗΣ, δ. π., 55, σημ. 3.

12. Ι. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΣ (ALEXANDER), Δύο ὀθωμανικά κατάστιχα τοῦ Μοριᾶ (1460-1463). (Εἰδήσεις γιά τό nahiyε τῆς Ἀρκαδιᾶς: πρόδρομη ἀνακοίνωση), *Πρακτικά τοῦ Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακῶν Σπουδῶν*, Ἀθήνα 1978, 398-407. Σύμφωνα μέ τό κατάστιχο αὐτό, τό μοναστήρι ἀριθμοῦσε εἰκοσιπέντε μοναχοῦς και δεκαπέντε ὑποστατικά (σπίτια).

13. ΠΟΛΙΤΗΣ, δ. π., 67, 73-74. Βλ. και ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, δ. π., 118-119. Οἱ τοιχογραφίες πού κοσμοῦν τό Παλιομονάστηρο δέν ἔχουν μελετηθεῖ συστηματικά μέχρι τώρα. Ὁ καθαρισμός και ἡ συντήρησή τους ἐντάχθηκε στό πρόγραμμα δράσης τῆς 6ης Ἐφορείας Βυζαντινῶν Ἀρχαιοτήτων γιά τό ἔτος 1997, ὑπό τήν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Ἀφέντρας Μουτζᾶλη.

μενος μέ πεσσούς, του οποίου τό ιερό βήμα αναπτύσσεται μέσα στό βράχο μέ ήμικυκλικές έσωτερικά άψίδες πρόθεσης και διακονικού. Ό ναός αυτός είναι κατάγραφος μέ καλής τέχνης τοιχογραφίες, που χρονολογούνται πιθανώς στό 15ο αιώνα. Τά κτήρια αυτά μαζί μέ τόν πυλώνα, που έχει έπισκευασθεί πρόσφατα από τούς μοναχούς, ανάγονται στόν πρώτο πυρήνα της μονής Ταξιαρχών που καταστράφηκε στις 15 Αυγούστου του 1500, όπως μάς πληροφορεί *Βραχύ Χρονικό*¹⁴. Παρά τίς καταστροφές και τίς λεηλασίες που υπέστη, ή μονή διατηρήθηκε ως τίς πρώτες δεκαετίες του 17ου αί., όποτε καταστράφηκε από πυρκαγιά και έδωσε τή θέση της στην καινούργια, που κτίστηκε λίγο πιο χαμηλά σε κοντινή απόσταση¹⁵.

Ό φρουριακός χαρακτήρας του μοναστηριακού συγκροτήματος της νέας μονής Ταξιαρχών Αιγιαλείας εξασφαλίζεται για λόγους οικονομίας χώρου και ύλικού από συνεχή, όρθογωνίου σχήματος, άμυντικό περίβολο που σχηματίζει ή συνένωση των έξωτερικών τοίχων, των κελλιών και των άλλων κτισμάτων της μονής (είκ. 2). Η είσοδος εξασφαλίζεται από τόν πυλώνα που άνοίγεται στη βόρεια όψη, εκεί που καταλήγει ό δρόμος που οδηγεί στη μονή. Παλαιότερα, κοντά στόν πυλώνα υπήρχε φυλακείο. Τά κελιά διαμορφώνονται σε τρία επίπεδα. Στο ισόγειο δέν υπάρχουν παράθυρα. Στους κάτω όρόφους υπήρχαν πολεμιστροειδή παράθυρα που άργότερα διευρύνθηκαν για να φωτίζεται καλύτερα τό έσωτερικό. Στο μέσο, σχεδόν, του συγκροτήματος βρίσκεται τό καθολικό της νέας μονής Ταξιαρχών. Πρόκειται για σύνθετο τετρακιόνιο ναό τύπου έγγεγραμμένου σταυρού μέ όκταγωνικό τρούλλο, που ανατολικά άπολήγει σε τριμερές ιερό βήμα μέ τρεις προεξέχουσες ήμιεξαγωνικές έξωτερικά άψίδες, από τίς όποιες ή μεσαία είναι διπλάσια από τίς παράπλευρες (είκ. 3). Τό μοναστηριακό συγκρότημα έντάσσεται στα μνημεία του 17ου αί. Στα βορειοδυτικά του καθολικού ύψώνεται έλεύθερο, τριώροφο, τετράγωνης κάτοψης, πυργοειδές κωδωνοστάσιο μέ έπίστεψη. Στο νότιο συγκρότημα των κελλιών, στό

14. ΠΟΛΙΤΗΣ, *δ. π.*, 76-77.

15. Μία εικόνα της μονής αλλά και του Παληομονάστηρου άποκτά κανείς από τό σχέδιο του μοναχού Barsky από τό Κίεβο, που φιλοτέχνησε τό 1745, βλ. L. BEYLIE, *L'habitation byzantine*, Γκρενόμπλ-Παρίσι 1902, 62· ΠΟΛΙΤΗΣ, *δ. π.*, 75, είκ. 4.

ισόγειο, υπάρχει τό μαγκιπειό¹⁶, τό βαγεναρειό¹⁷ και τό ώρειό¹⁸. Στο άνατολικό συγκρότημα τών κελλιών βρίσκεται ή τράπεζα τής μονής, ενώ στο δυτικό ή βιβλιοθήκη, όπου φυλάσσονται χειρόγραφοι κώδικες, ιερά σκευή και κειμήλια. Η φήμη τής μονής κατά τόν 17ο και 18ο αλ. ήταν μεγάλη σε όλη τήν Πελοπόννησο, ενώ σημαντικότερη, χάρη στην πλούσια βιβλιοθήκη της, ήταν και ή πνευματική της άκτινοβολία¹⁹ (σχέδ. 2).

Σέ σειρά έγγραφων, σχετικών μέ τήν καταγραφή τής εκκλησιαστικής παρουσίας τής Μονής Ταξιαρχών Αιγιαλείας, μεταξύ τών κτημάτων, τών μετοχιών, τών μύλων και τών καλλιεργειών τής μονής γίνεται λόγος και για τήν εκκλησία του Άγίου Νικολάου. Σέ έγγραφο τής άρχαιακής σειράς Grimani dai Servi, πού άπόκειται στο Κρατικό Άρχείο τής Βενετίας και χρονολογείται γύρω στα 1700 και όπου καταγράφονται άναλυτικά τά ύποστατικά του μοναστηριού τών Ταξιαρχών, υπάρχει ή ακόλουθη τοπογραφική φύσης άναφορά: *Άντικρυς του μοναστηριού εκκλησία του Άγίου Νικολάου, λόγγος και πεύκια όπου κάνουν τό ρετζίνι και έλες ρίζες 200 στον ίδιον τόπον. Τά σύνορά του τό λαγγάδι τής Λαγαρούς και στα σπηριά τής Σπηλιάς και στί<ς> Πόρτες και κατεβαίνει στού Μαρκουσα τό Μνήμα και στο ποτάμι*²⁰. Η τοπογραφική ένδειξη είναι αρκετά σαφής: πρόκειται για εκκλησία πού βρίσκεται άπέναντι από τό μοναστήρι σε περιοχή μέ έλιές και πεύκα από

16. Για τό μαγκιπειόν, κτήριο παρασκευής άρτου, βλ. Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Μοναστηριακή Άρχιτεκτονική*, Άθήνα 1958, 71.

17. Χώροι ύπόγειοι φύλαξης του κρασιού, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *δ. π.*, 75.

18. Ώρειά όνομάζονται τά δοχεία τών γεννημάτων και όσπρίων, βλ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *δ. π.*, 75.

19. ΠΟΛΙΤΗΣ, *δ. π.*, 67-80· Ο ΙΔΙΟΣ, Χειρόγραφα μοναστηριών Αίγιου και Καλαβρύτων, *Έλληνικά* 11, 1939, 82-90. Βλ. επίσης, Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Πορφυρούς Κώδιξ λειτουργιών τής παρά τό Αίγιον μονής τών Ταξιαρχών, *NE* 2, 1905, 352-356· Μαρία ΘΕΟΧΑΡΗ, Χρυσοκέντητα άμφια τής Μονής Ταξιαρχών Αιγιαλείας, *Άρχαιολογική Έφημερίς* 1960, 9-15. Βλ. και D. A. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée II. Vie et institutions*. Edition revue et augmentée par Chryssa Maltézou, Λονδίνο 1975, 306-307.

20. Βαρβάρα ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ, Άνέκδοτα έγγραφα περί τής μονής Ταξιαρχών Αίγιου, *Μνήμων* 1, 1971, 170. Στην ίδια περίπου περίοδο χρονολογείται και ή καταγραφή του τερριτόριου τής Βοστίτζας, όπου καταγράφεται: *εις τόν αυτόν τόπον εις τόν Άγιον Νικόλαον ένα λόγγον όπου κρατί από τα Πλατάνια και πάγι έως τήν Θονισκαριά και τ' άμπέλια τά Κουνενιώτικα και είναι πευκιά δια τό ρετζήνη τους, εις*

τά όποια γινόταν παραγωγή ρετινιοϋ (ρητίνης). Τά άναφερόμενα τοπωνύμια, όπως τό «λαγγάδι τής Λαγαροϋς» καί τά «σπηριά τής Σπηλιās» βρίσκονται σέ πολύ κοντινή άπόσταση: τό «λαγγάδι τής Λαγαροϋς» έκτείνεται άπό τόν Άγιο Κωνσταντίνο τοϋ χωριοϋ Κουνινά καί φτάνει ώς τόν παραρρέοντα ποταμό Σελινούντα, ένώ ή θέση «σπηριά τής Σπηλιās» ταυτίζεται μέ τή σπηλιά στήν έξωτερική επιφάνεια τής όποίας ύπάρχουν έξογκώματα, 1000 μ. περίπου βορειοδυτικά τοϋ ναοϋ τοϋ Άγίου Νικολάου²¹. Σέ ό,τι άφορά τό τοπωνύμιο Πόρτες ταυτίεται μέ τό Πετροβούνι Κουνινών²² (σχέδ. 3). Σέ καταγραφή τοϋ 1700, σχετικά μέ τή μονή Ταξιαρχών καί τά έδάφη τής περιοχής της (Apartinenze, e Monastero di S. Michel Archangelo), τά όρια τής Μονής Ταξιαρχών προσδιορίζονται έπακριβώς μέ σύνορο τό ποτάμι τής Βοσιτίσας καί τή θέση Μικρές Άχλαδιές, τό χωριό Βόβοδα (πρώην Βόδοβα, σημ. Μαυρίκι), τό σημείο Φοϋρνοι, τό χωριό Μαυρίκι, τό βουνό Μπελενίκο, τό χωριό Φτέρη, τήν Παναγία τοϋ Κλωκοϋ καί, μέ όριο τό χωριό Φτέρη, φθάνει στήν Παναγία τόν Πύργο, τόν Άγιο Άλία, τό Στόλο, τό Τρύπιο Λιθάρι, συνορεύει στά άνατολικά μέ τό χωριό Κρόκοβα, μέχρι τό χωριό Βόβοδα²³ (σχέδ. 4). Άργότερα, τό 1775, όπως προκύπτει άπό σιγίλλιο τοϋ πατριάρχη

τόν Άγιον Ιωάννην είς το σύνορον τής Άγίας Παρασκευής τοϋ χωραφιου άμπέλη ξηνάρια 100. Βλ. Κ. Θ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ά εκκλησιαστική περιουσία Καλαβρύτων καί Αιγιαλείας σέ δύο άπογραφές, Έπετηρίς τών Καλαβρύτων 9, 1977, 157.* Στο κτηματολόγιο τής Βοσιτίσας, (Κ. ΝΤΟΚΟΣ - Γ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Τό Βενετικό Κτηματολόγιο τής Βοσιτίσας*, Άθήνα 1993, 25 καί πίν. 47), πού χρονολογείται επίσης στά 1700, ό ναός τοϋ Άγίου Νικολάου δέν άναφέρεται μεταξύ τών εκκλησιών, πού περιλαμβάνονται μέσα στά κτηματικά όρια τής Μονής Ταξιαρχών, άναφέρεται όμως άριθμός εκκλησιών σέ καλή κατάσταση (5), εκκλησιών κατεδαφισμένων (4), ένός μοναστηριοϋ μέ 32 κελλιά, 37 μοναχών καί 15 ύπηρετών (serventi). Στά μετόχια τής Μονής συγκαταλέγεται, τήν Ιδια εποχή, καί τό χωριό Δημητρόπουλο, βλ. Μαρία ΘΕΟΧΑΡΗ, *Έν νέον σιγίλλιον τής Μονής Ταξιαρχών Αιγιαλείας, Πελοποννησιακά 5, 1962, 183-189.* ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *ό. π.*, 9.

21. Οί πληροφορίες σχετικά μέ τά τοπωνύμια προέρχονται άπό τόν Παναγιώτη Κόρδα, κάτοικο τοϋ χωριοϋ Μαυρίκι, τόν Χαράλαμπο Γιαλελή, κάτοικο τοϋ χωριοϋ Μελίσσια καί τόν Νικόλαο Σκαρτσίλα άπό τά Κουνινά, ένώ επιβεβαιώθηκαν άπό πολλούς ντόπιους. Τό τοπωνύμιο τοϋ Μαρκουσα τό Μνήμα παραμένει άταύτιστο.

22. Πρόκειται γιά βουνό τών Κουνινών, πού είναι όρατό άπό τά Μελίσσια. Άναφέρεται καί σήμερα άπό τούς κατοίκους τοϋ χωριοϋ λίγο πριν άπό τή βροχή ή φράση: *άστράφτει σίς Πόρτες.*

23. Βλ. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *ό. π.*, 25 καί πίν. 47. Σέ άλλη καταγραφή τής περιόδου τής Β΄ Βενετοκρατίας στήν Πελοπόννησο, στο territorio di Vostizza

Σωφρονίου Β΄, πού φυλασσόταν στή μονή Ταξιαρχῶν, προστίθεται στά μετόχια καί αὐτό τῆς Μανωλάδας²⁴.

Πολύ κοντά, ἀντικρυς τοῦ μοναστηρίου καί σέ ἀπόσταση 7 περίπου χιλιομέτρων ἀπό τή σημερινή μονή τῶν Ταξιαρχῶν, σέ θέση πού ἔχει ἄμεση ὀπτική ἐπαφή μέ αὐτήν, κοντά στήν ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σελινούντα²⁵ καί σέ ὑψόμετρο περίπου 432 μ., ἐντοπίζεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου²⁶ (εἰκ. 4). Περιοχή εὐφορη καί κατάλληλη, ἀπό πλευρᾶς ἐδαφολογικῆς καί κλιματολογικῆς, γιά ποικίλες καλλιέργειες. Ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς εἶναι κυρίως γεωργική, ὅπως ἐλαιοκαλλιέργειες, ἀμπελοκαλλιέργειες, καλλιέργεια ὀπωροφόρων δένδρων, μελισσοουργία κ.λπ. Στό βενετικό κτηματολόγιο τῆς

ἀναγράφονται 31 χωριά καί 5 μοναστήρια, βλ. Κ. ΝΤΟΚΟΣ, *Breve descrizione del regno di Morea*. Ἀφηγηματική ἱστορική πηγή ἢ ἐπίσημο βενετικό ἔγγραφο τῆς Β΄ Βενετοκρατίας στήν Πελοπόννησο; *Ἐᾶα καί Ἐσπέρια* 1, 1993, 106-107. Στήν καταγραφή τῶν Ντόκου-Παναγόπουλου δέν ἀναφέρεται ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ἐνῶ ἀναγράφονται πολλά ἀπό τά μετόχια πού συγκαταλέγονται στήν καταγραφή πού δημοσιεύει ἡ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ (δ. π., 170), ὅπως: *μετόχι ὀνομαζόμενον Πύργος, ἐκκλησία τῆς Θεοτόκου, ... στήν κορυφήν τοῦ βουνοῦ ὀνομαζόμενος Κλῶκος καί εἶναι ἐκκλησία τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου*.

24. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Σιγίλλιον τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου περὶ τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν παρὰ τό Αἴγιον, καί τό χωρίον Δημητροπούλου, *NE* 6, 1909, 292. Προφανῶς πρόκειται γιά τήν ἐκκλησία τῆς Παλαιοπαναγιάς Μανωλάδας, μνημεῖο τοῦ 12ου αἰῶνα γιά τήν ὁποία βλ. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, Ἡ Παλαιοπαναγιά στή Μανωλάδα, *Ἐπιστημονική Ἐπετηρίς τῆς Πολυτεχνικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης* 4, 1969, 233-261.

25. Πρόκειται γιά τόν ἀρχαῖο ποταμό Σελινούντα, πού βρίσκεται δυτικά τοῦ Αἴγιου, βλ. R. BALADIÉ, *Le Péloponnèse de Strabon. Étude de géographie historique*, Παρίσι 1980, 82 καί A. D. RIZAKIS, *Achaïe I. Sources textuelles et histoire régionale*, Μελετήματα 20, Ἀθήνα 1995, 203.

26. Χάρτης Γ.Υ.Σ., 1: 50.000 τοῦ 1974, φύλλο ΑΙΓΙΟΝ. Στό χάρτη τοῦ Γ.Υ.Σ. ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου σημειώνεται ὡς ἐρημοκλήσι. Οἱ ναοί τῆς μεσοβυζαντινῆς καί ὑστεροβυζαντινῆς περιόδου πού εἶναι ἀφιερωμένοι στή μνήμη τοῦ Ἁγίου Νικολάου εἶναι πολυάριθμοι στόν πελοποννησιακό χῶρο, μέ ἰδιαίτερη ἔμφαση στή Λακωνία. Γιά τό θέμα γενικά βλ. Nancy P. ŠEVČENKO, *The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art*, Τορίνο 1983 (Centro di Studi bizantini Bari, Monografie 1). Οἱ στενές καί πολυποικίλες σχέσεις ἐπικοινωνίας τῆς Πελοποννήσου μέ τή Μικρά Ἀσία, τόπο δράσης τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀπό τά Μύρα, αἰτιολογοῦν τήν ἐξάπλωση τῆς φήμης του στήν περιοχή.

Βοστίτσας τοῦ 1700, ἀναφέρεται ὡς μονή μέ πολλές γαῖες καί ζῶα²⁷. Βέβαια, ὁ ἀριθμός τῶν ἀναγραφομένων στά ὄρια ἰδιοκτησίας τῆς μονῆς καλλιερ- γειῶν δέν εἶναι ἰδιαίτερα ἐντυπωσιακός, ἄν κρίνει κανεῖς ἀπό τά 650 ἐλαιό- δένδρα πού ἀναφέρονται. Τό γεγονός αὐτό ἐξηγεῖται ἐπαρκῶς, ἄν γνωρίζει κανεῖς πόσο περιορισμένη ἦταν λ.χ. ἡ ἐλαιοκαλλιέργεια στίς περισσότερες περιοχές τῆς ἐπαρχίας Αἰγιαλείας συγκρινόμενη μέ τή σύγχρονη ἐποχή²⁸.

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κτισμένος σέ ἐπικλινές ἐπίπεδο, εἶναι σήμερα ἀρκετά ἐπιχωσμένος. Τό μνημεῖο, μετά ἀπό διάφορες καταστροφές καί ἀλλοιώσεις, ἀποτελεῖται ἀπό κυρίως ναό καί κατεστραμμένο νάρθηκα. Ἡ κάτοψη τοῦ κυρίως ναοῦ ἔχει σχῆμα παράγωνου παραλληλογράμμου μέ ἐξωτερικές διαστάσεις, χωρίς τίς ἀψίδες τοῦ ἱεροῦ, 10,30x7,40 μ. περίπου (σχέδ. 5 καί 6). Ὁ λόγος τοῦ μήκους πρὸς τό πλάτος εἶναι 1: 1,40 περίπου. Στά ἀνατολικά ἀπολήγει σέ τριμερές ἱερό βῆμα μέ τρεῖς προεξέχουσες ἡμικυ-

27. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 24-25: *Questo Monastero famoso per il regno si per la quantità di Terreni, animali, et altro*. Στόν ἀναλυτικό κατάλογο καταγράφονται λεπτομερῶς μύλοι σέ καλή κατάσταση (1), μύλοι ἐρειπωμένοι (2), πατητήρια σταφυλιῶν (1), ἐλιές (650), κρῆνες (30), καρυδιές (15), σικιές (30), ἀχλαδιές (50), ροδιές (34), κερασιές (20), ἄλογα (17), γαῖδούρια (5), ὑποζύγια (15), ἀγελάδες (15), πρόβατα (1000), γίδια (300), κυψέλες μελισσῶν (60), κ.λπ., βλ. *δ.π.*, 25. Βλ. ἐπίσης Γ. ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *Εἰσαγωγή εἰς τήν μελέτην τῶν Βενετικῶν Κτηματολογίων τῆς Βοστίτσας*, Ἀθήνα 1984, 42-48. Κατά τήν ἐπιφανειακή ἐρευνα τοῦ χώρου ἐπιστημάνθησαν καί οἱ δύο νερόμυλοι πού ἀναφέρονται στό ἔγγραφο. Ὁ πρῶτος νερόμυλος βρίσκεται ἔξω ἀπό τό χωριό Μελίτσια, λίγο πιοῦ κάτω ἀπό τή μονή Ταξιαρχῶν καί λειτουργοῦσε μέχρι τή δεκαετία τοῦ 1950 ὡς νερόμυλος. Μετά κατεδαφίσθηκε τμήμα τῆς ἀνωδομῆς του καί μετετράπη σέ ἐλαιοτριβεῖο. Κοντά στό νερόμυλο αὐτό διακρίνονται, σέ δύο τουλάχιστον σημεῖα, λείψανα μεγάλου ἀρχαίου κτηρίου κλασικῶν χρόνων, πού ἀναφέρει καί ὁ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αἴγιο*, 50. Ὁ ἄλλος, γνωστός καί σήμερα ὡς μύλος τοῦ Ἁγ-Νικόλα, βρίσκεται κοντά στή δεξιὰ ὄχθη τοῦ ποταμοῦ Σελινούντα καί πολύ κοντά στό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου (εἰκ. 5). Σέ ἐντυπο περὶ τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, ὅπου, μεταξύ ἄλλων, καταγράφονται τά ἔσοδα καί τά ἔξοδα τῆς μονῆς κατά τό ἔτος 1877, ἐπιβεβαιώνεται ὁ γεωργικός καί κτηνοτροφικός χαρακτήρας τῆς οἰκονομίας τῆς περιοχῆς (σταφιδοκαρπός, οἶνος, ἀραβόσιτος, βαμβάκι, βοσκήματα, μαλλί). Βλ. ΑΝΩΝΥΜΟΣ, *Ὁ Ἐπίσκοπος Καλαβρύτων καί Αἰγιαλείας κ. Εὐθύμιος Ἀλεξανδρόπουλος καί αἱ ὑπ' αὐτόν μοναί καί Α*) ἡ ἐν Αἰγιαλεία τῶν Ταξιαρχῶν ἡ καί τῆς μετανοίας του, (ἄ. χ., ἄ. τ.), 28.

28. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, XCIX. Στήν καταγραφή πού δημοσιεύει ἡ ΤΣΙΟΥΡΑΚΗ (*δ. π.*, 170), σημειώνονται 200 ρίζες ἐλαιοδένδρων στήν κατοχή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου.

κλικές έσωτερικά και έξωτερικά άψίδες από τις οποίες, ή κεντρική, χορδή 1,96 μ. περίπου, είναι, ως συνήθως, μεγαλύτερη και ψηλότερη από τις παράπλευρες, οι οποίες έχουν αντίστοιχα χορδή της μέν πρόθεσης 1,31 μ., του δέ διακονικού 1,33 μ. Στή σημερινή του μορφή ο ναός είναι τρίκλιτος, με κατεστραμμένο νάρθηκα, σταυρεπίστεγος του τύπου Α3, δηλ. στεγαζόμενος με τρουλλοκαμάρα²⁹. Ο νάρθηκας σήμερα δέν είναι έμφανής. Από δοκιμαστικές τομές, πού έγιναν τον Ιούνιο του 1996, φαίνεται ότι υπήρχε νάρθηκας, ίσοπλατής με τό ναό και στεγαζόμενος με μονόρριχτη ξύλινη στέγη. Στή στέγη του ναού, πού καλύπτεται με νεότερα βυζαντινού τύπου κεραμίδια, μερικά από τά όποια είναι αρχικά, διαγράφονται τά τέσσερα εγκάρσια κλίτη, πού σχηματίζουν σταυρό και καταλήγουν σέ άετώματα στίς αντίστοιχες όψεις. Λίγο χαμηλότερα, μονόρριχτες στέγες, με ρύσεις προς Β και Ν αντίστοιχα, δηλώνουν τήν ύπαρξη τεσσάρων γωνιακών διαμερισμάτων. Ο ναός φέρει πολλά όδοντωτά γείσα σέ όλες σχεδόν τίς στέγες. Στή διασταύρωση των εγκαρσίων κλιτών στηρίζεται ή τρουλλοκαμάρα. Πρόκειται για τυπική κάλυψη σταυρεπίστεγου ναού.

29. Κατά τον Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟ (*Μονή Βαρνάκοβας*, Αθήνα 1922, 39 και Ο ΙΔΙΟΣ, *Οί σταυρεπίστεγοι ναοί της Ελλάδος*, *Αρχεϊον των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος* 1, 1935, 51), ή λύση της τρουλλοκαμάρας εφαρμόστηκε κυρίως σέ σταυροειδείς έγγεγραμμένους ναούς, όπως στον Άγιο Νικόλαο Αιγίου αλλά και σέ ναούς του τύπου των Αγίων Θεοδώρων Αθηνών. Η εγκάρσια καμάρα έμφανίζεται έσωτερικά και έξωτερικά ως τετράγωνος τρούλλος για λόγους οικονομίας και εύκολίας. Για τους σταυρεπίστεγους ναούς βλ. κυρίως τό πρόσφατο έργο του Η. Μ. ΚΥΡΡΕΡ, *Der Bautypus der griechischen Dachtranseptkirche*, I-II, Άμστερνταμ 1990 ειδικά για τήν Πελοπόννησο, βλ. *δ. π.*, Bd. I, 136-143, όπου και αναφορά σέ όλη τήν προγενέστερη βιβλιογραφία, όπως, ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Οί σταυρεπίστεγοι ναοί*, *δ. π.*, 41-52, 51, εικ. 9, III· Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Η καταγωγή των σταυρεπιστέγων ναών*, *Χαριστήριον εις Άναστάσιον Κ. Όρλάνδον*, τόμ. Β', Αθήνα 1966, 187-211· Ντούλα ΜΟΥΡΙΚΗ, *Οί τοιχογραφίες του Σωτήρα κοντά στό Άλεποχώρι Μεγαρίδος*, Αθήνα 1978, 8, σημ. 11· Ν. ΝΙΚΟΝΑΝΟΣ, *Βυζαντινοί ναοί της Θεσσαλίας*, Αθήνα 1979, 147-150. Βλ. και τή βιβλιογραφία της Μαίρης ΑΣΠΡΑ-ΒΑΡΔΑΒΑΚΗ, *Οί τοιχογραφίες του Άγίου Νικολάου στην Κλένια της Κορινθίας*, *Δίπτυχα* 4, 1986, 94, σημ. 4· Α. Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, *Eine unbeachtete Kuppelform*, *BZ* 30, 1929-30, 579. Άξιζει νά σημειωθεί ότι λίγο έξω από τό χωριό Γαρδενά Αιγίου σώζεται ο μικρών διαστάσεων σταυρεπίστεγος ναός της Θεοτόκου, πού, όπως μάς πληροφορεί ή επιγραφή, έπισκευάστηκε τό έτος 1704. Βλ. Άφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *ΑΔ* 45, 1990, Β', 150. Τά Γαρδενά, καθώς και ή εκεί εύρισκόμενη μονή της Ίερουσαλήμ αναφέρονται στό Βενετικό κτηματολόγιο της Βοστίτσας: ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 33.

Ἡ πρόσβαση στό ναό εξασφαλίζεται ἀπό τή μοναδική κυρία εἴσοδο, πού ἀνοίγεται στό κέντρο περίπου τῆς βόρειας πλευρᾶς³⁰. Ἡ βόρεια θύρα ἦταν τοξωτή μέ διπλό πλίνθινο τόξο. Τό ἐσωτερικό τόξο ἔχει τό μέτωπό του διαμορφωμένο ἐν ὑποχωρήσει (σχηματίζει δηλ. δόντι) καί περιβάλλεται ἀπό ὀδοντωτή ταινία. Δίλοβο παράθυρο ἀνοίγεται καί στή βόρεια πλευρά στό ὕψος τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους, χωριζόμενο ἀπό ἀμφικιονίσκο παραθύρου, πιθανότατα μεσοβυζαντινῶν χρόνων. Ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῆς βόρειας ὀψης περιορίζεται σήμερα σέ πλίνθινες ὀδοντωτές ταινίες καί σιγμοειδῆ κεραμοπλαστικά, πού ἀναπτύσσονται ἐκατέρωθεν τοῦ δίλοβου παραθύρου τοῦ ἐγκαρσίου κλίτους (σχέδ. 7). Ἰχνη τοξωτῆς προχώρησης, πού δέν ὀλοκληρώθηκε διακρίνεται στό βόρειο τοῖχο, ἐνῶ στήν ἀνατολική ὀψη εἶναι εὐδιάκριτο τό κρηπίδωμα. Ἡ κάθε κόγχη τῆς ἀνατολικῆς ὀψης ἐπιστέφεται μέ ὀδοντωτή ταινία καί ὀδοντωτό ἀπλό γείσο, φαινόμενο πού συναντᾶται σπάνια. Ὀδοντωτή ταινία περιγράφει ἐπίσης τά παράθυρα τῶν ἀψίδων τοῦ ἱεροῦ βήματος, ὅπως καί τό παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς. Ἡ κεντρική ἀψίδα φωτίζεται ἀπό ἓνα τρίλοβο μέ ἰσοῦψεῖς λοβούς παράθυρο, ἐνῶ οἱ πλάγιες ἀπό μονόλοβα (σχέδ. 8). Οἱ ἐπιφάνειες τῶν ἀψίδων εἶναι ἀπλές. Ἡ ἀνατολική ὀψη ἔχει δεχθεῖ τίς λιγότερες ἐπισκευές, ἐνῶ ἡ βόρεια διατηρεῖ πολλά στοιχεῖα τῆς ἀρχικῆς τῆς διαμόρφωσης. Δίλοβο παράθυρο ὑπάρχει ἐπίσης καί στό ὕψος τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους, ἐπισκευασμένο ἄτεχνα τά τελευταῖα χρόνια. Ἡ δυτική ὀψη εἶχε τρία ἀνοίγματα, ἓνα γιά κάθε κλίτος, πού ἀποφράχθηκαν στά νεότερα χρόνια. Σήμερα διακρίνεται ἀμυδρῶς μόνον τό περίγραμμά τους. Σέ ὀλόκληρο τό μήκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ ναοῦ καί κάτω ἀπό τήν ποδιά τοῦ παραθύρου τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους ἀνοίγεται σειρά δοκοθηκῶν, πού χρησίμευαν, ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ ναοῦ τῆς Μέντζαινας, γιά τή στήριξη τῆς μονόροχτης στέγης τοῦ νάρθηκα. Στή νότια πλευρά σώζεται ἡ μία ἀπό τίς δύο παραστάδες, πού πρέπει νά ὑπῆρχαν ἀρχικά καί κτίστηκαν σέ χρόνο, πού συμπίπτει πιθανότατα μέ τήν πρώτη οἰκοδομική φάση τοῦ μνημείου. Τό μνημεῖο ἔχει ὑποστεῖ γενικά πολλές μετασκευές³¹, οἱ περισσότερες ἀπό τίς ὁποῖες ἐντοπίζονται στή δυτική καί τή νότια ὀψη.

30. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 579, εἰκ. 4.

31. Τά τελευταῖα κυρίως χρόνια, γιά νά ἀντιμετωπισθεῖ τό πρόβλημα τῆς ὑγρασίας, ἔγιναν κακότεχνα ἐξωτερικά ἐπιχρίσματα, πού πρέπει νά ἀποξεσθοῦν γιά νά

Τά ύλικά δομής, πού έχουν χρησιμοποιηθεῖ στήν κατασκευή τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου -ἀσβεστόλιθοι, πωρόλιθοι καί πλίνθοι- εἶναι τά συνήθη στους μεσοβυζαντινούς ναούς τῆς ἑλλαδικῆς σχολῆς. Στίς ἀργολιθοδομές τῶν ἐξωτερικῶν ἐπιφανειῶν έχουν χρησιμοποιηθεῖ ἀργοί ἢ ἡμιλάξευτοι ἀσβεστόλιθοι μέ παρεμβαλλόμενα τεμάχια πλίνθων. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τή γενική σύνθεση τῶν ὄψεων, αὐτή ἦταν, ὅπως φαίνεται ἀπό τά σωζόμενα στοιχεῖα, σχετικά λιτή.

Ἡ τοιχοποιία τῆς ἀνατολικῆς ὄψης ἀποτελεῖται ἀπό ἀσβεστόλιθους ἀμελῶς λαξευμένους ἐξωτερικά καί τοποθετημένους μέσα σέ ἄφθονο κονίαμα. Κατά διαστήματα παρεμβάλλονται ὀριζόντιες στρώσεις ὀπτοπλίνθων, πάχους 0,45 μ., 0,40 μ., 0,30 μ., ἀλλά καί ἀποτμήματα ὀπτοπλίνθων τοποθετημένα καθέτως. Ἡ τοιχοδομία τῆς βόρειας ὄψης, ὅπως καί τῆς ἀνατολικῆς, ἀποτελεῖται ἐπίσης ἀπό ἡμιλάξευτους ἀσβεστόλιθους, τοποθετημένους μέσα σέ ἄφθονο κονίαμα καί μέ παρεμβολή, κατά ὀριζόντιες στρώσεις, ὀπτοπλίνθων. Μέ ἀργολιθοδομή έχουν οἰκοδομηθεῖ ἡ δυτική καί ἡ νότια ὄψη, πού έχουν, ὡστόσο, ὑποστει τίς περισσότερες μετασκευές τόσο κατά τήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας ὅσο καί κατά τή σύγχρονη ἐποχή (σχέδ. 9 καί 10).

Τά τρία κλίτη τοῦ ναοῦ καλύπτονται μέ κατά μήκος διατεταγμένους ἡμικυλινδρικούς θόλους, πλάτους, ὁ μέν κεντρικός 3 μ., οἱ δέ πλάγιοι 2,20 μ. περίπου. Κάθε θόλος διακόπτεται στό μέσον ἀπό ἕναν ἄλλον ἐγκάρσια διατεταγμένο μέ πλάτος περίπου 2 μ., πού δημιουργεῖ ἕνα ἐγκάρσιο κλίτος, μέ κατεύθυνση ἀπό Β πρὸς Ν. Τό κλειδί τοῦ ἐγκαρσίου θόλου, πού ἀντιστοιχεῖ στό κεντρικό κλίτος βρίσκεται σέ ἕψος περίπου 1,30 μ. ψηλότερα ἀπό τά κλειδιά τοῦ ἐγκαρσίου θόλου, πού ἀντιστοιχοῦν στά πλάγια κλίτη.

Νεότερικό ξύλινο τέμπλο χωρίζει τόν κυρίως ναό ἀπό τό ἱερό βῆμα. Ὁ κεντρικός χώρος τοῦ ἱεροῦ βήματος χωρίζεται ἀπό ἐκεῖνον τῶν παραβημάτων μέ τοίχους. Μεταξὺ τοῦ βήματος καί τῆς πρόθεσης ὑπῆρχε ἀρχικά τοξωτή δίοδος, πού διαμορφώθηκε ἀργότερα σέ ὀρθογώνια. Τό ἀρχικό δάπεδό του βρίσκεται ἐνδεχομένως κάτω ἀπό τή σύγχρονη τσιμεντεπίστρωση καί τήν ἐνός περίπου μέτρου ἐπίχωση τῶν νεότερων χρόνων.

ἀποκαλυφθεῖ πλήρως ἡ ἀρχική τοιχοποιία τοῦ ναοῦ. Ἐπιχρίσματα μέ χρήση τσιμεντοκονιάματος παρατηροῦνται στή βόρεια, δυτική καί νότια ὄψη. Μέ τοῦβλα καί τσιμεντοκονίαμα ἐπισκευάσθηκε ἀτεχνα τό δίλοβο παράθυρο τῆς δυτικῆς πλευρᾶς. Σχεδόν ὀλόκληρη ἡ ἐσωτερική ἐπιφάνεια τοῦ ναοῦ καλύφθηκε μέ παχύ τσιμεντοκονίαμα.

Ἡ πρώτη οἰκοδομική φάση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου ἀνάγεται στή μεσοβυζαντινὴ περίοδο. Τὴν πρώιμη χρονολόγηση τοῦ μνημείου προσδιορίζουν στὴν ἀνατολική καὶ βόρεια πλευρά οἱ ἡμικυκλικές ἀψίδες, τὰ τρίλοβα μέ ἰσοῦψεῖς λοβούς παράθυρα τοῦ ἱεροῦ, ἡ τοιχοδομία, ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος (ὀδοντωτές ταινίες, ψευδοκουφικά κ.λπ.), τῆς ἀνατολικῆς καὶ βόρειας πλευρᾶς, τὸ κρηπίδωμα, καθὼς καὶ οἱ ἐπὶ μέρος ὁμοιότητες μέ μνημεῖα τῆς ἴδιας περιόδου τοῦ πελοποννησιακοῦ χώρου, ὅπως ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴ Μέντζαινα Ἀχαΐας³², ναὸς τοῦ τρίτου τέταρτου τοῦ 10ου αἰώνα, ὁ Ἅγιος Γεώργιος στὴν Σκάλα Λακωνίας³³, τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰώνα, ἡ Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴν Ζούρτσα Ἡλείας³⁴, τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰώνα, καθὼς καὶ ὁ Ἅγιος Βασίλειος στὴ θέση Ἀγάκι Μεθώνης Μεσσηνίας³⁵, ἐπίσης τοῦ 10ου αἰώνα. Οἱ ὁμοιότητες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου μέ τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα μνημεῖα τοῦ 10ου αἰώνα, μποροῦν νὰ ἐντοπισθοῦν στὰ ἀκόλουθα σημεία.

Ἡ τοιχοδομία εἶναι ἀργολιθοδομή, μέ ἀμελῶς λαξευμένους ἀσβεστόλιθους καὶ χρῆση ὀπτοπλίνθων καὶ μοιάζει κατασκευαστικά μέ τὸ ναὸ τῆς Μέντζαινας³⁶, τὴν Κοίμηση τῆς Θεοτόκου στὴν Ζούρτσα³⁷, ἀλλὰ περισσότερο μέ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Βασιλείου στὴν Μεθώνη, ὅπως παρουσιάζεται μετὰ τὸν καθαρισμὸ του ἀπὸ τὴν ἀσβεστοεπίχριση³⁸. Πάντως, δὲν παρατηρεῖται

32. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ εἰς τὴν δυτικὴν Στερεὰν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἠπειρὸν ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 7ου μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 10ου αἰῶνος*, Θεσσαλονίκη ²1992, 35-41· Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *Νεότερα στοιχεῖα ἀπὸ τὴ βυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Κοίμησης τῆς Θεοτόκου στὴ Μέντζαινα Ἀχαΐας*, *Ἀρχαιολογικά Ἀνάλεκτα ἐξ Ἀθηνῶν* 17, 1984, 21-41.

33. Dominique HAYER, *Saint-Georges près de Skala (Laconie)*, *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 12, 1984, 265-286.

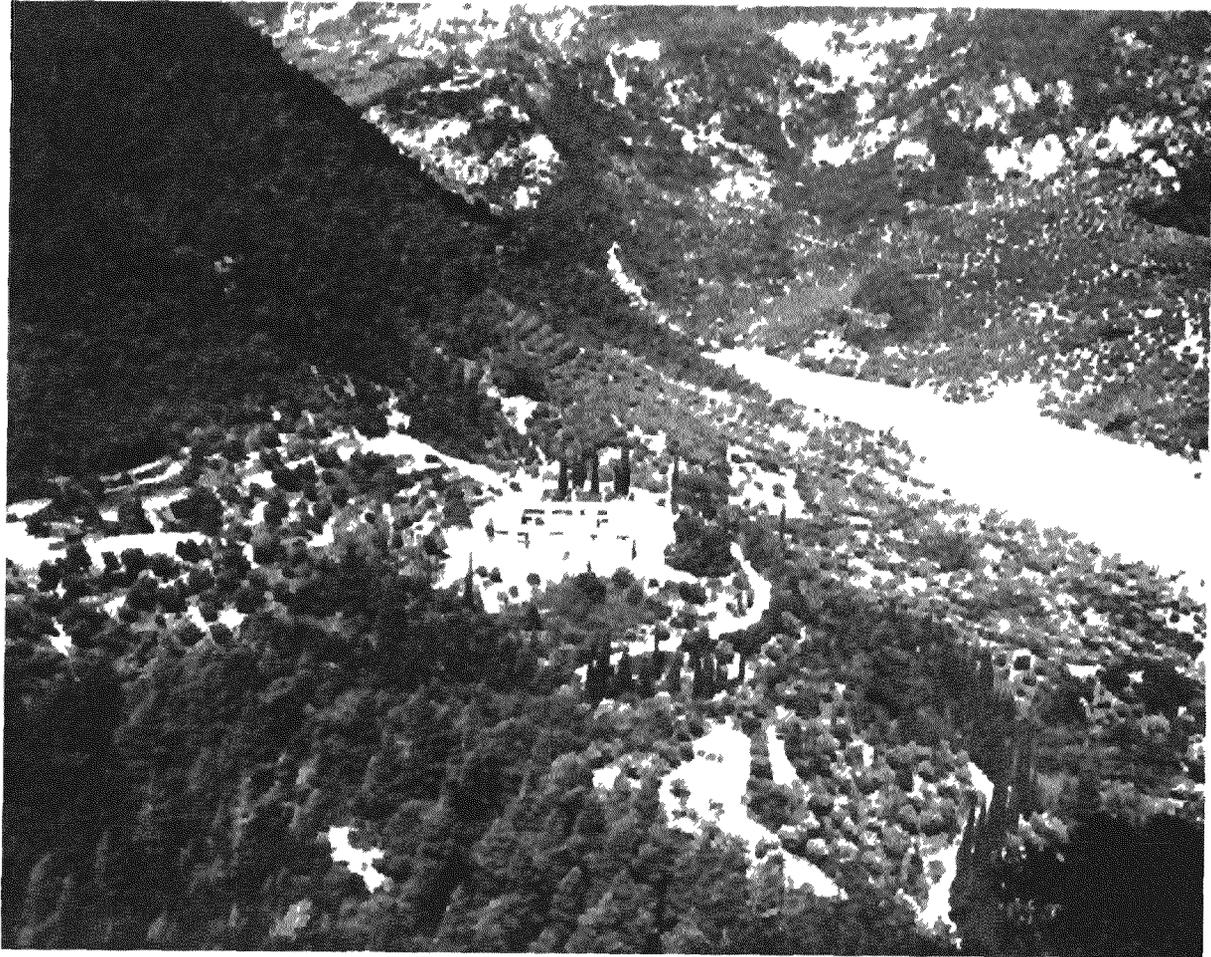
34. Ch. BOURAS, *Zourtsa, Une basilique byzantine au Péloponnèse*, *CA* 21, 1971, 137-149.

35. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 121, 122, 202, πίν. 59· Ο ἸΔΙΟΣ, *Ἡ βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ στὴν χερσόνησο τοῦ Αἴμου τὸν 10ο αἰῶνα*, *Κωνσταντῖνος Ζ΄ ὁ Πορφυρογέννητος καὶ ἡ ἐποχὴ του*, *Β΄ Διεθνῆς Βυζαντινολογικὴ Συνάντηση*, Ἀθήνα 1989, 204, εἰκ. 18.

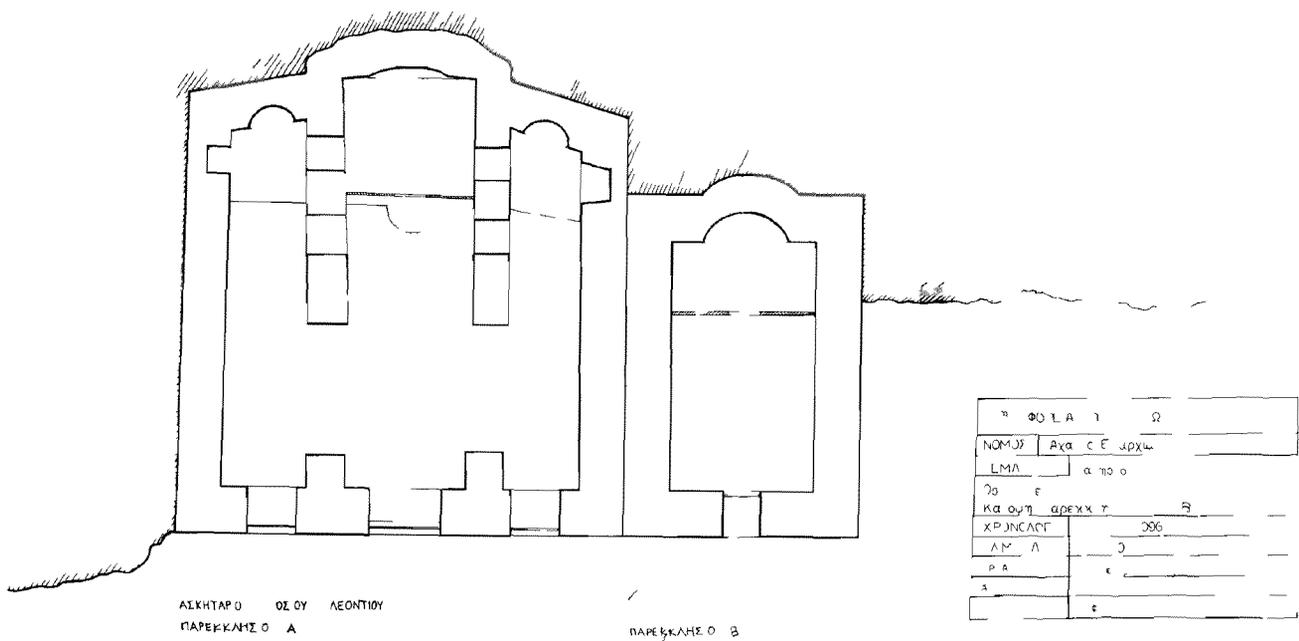
36. ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *δ. π.*, 28.

37. BOURAS, *Zourtsa*, 141.

38. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 204, εἰκ. 18 (ὁ ναὸς χωρὶς τὴν ἐπίχριση). Γιά τὴν τοιχοδομία τῶν ναῶν τῆς ἐποχῆς, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ*, 142-146.

Είκ. 1: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας. Λήψη ἀπὸ τὸ ἀσκητήριο τοῦ ὁσίου Λεοντίου.

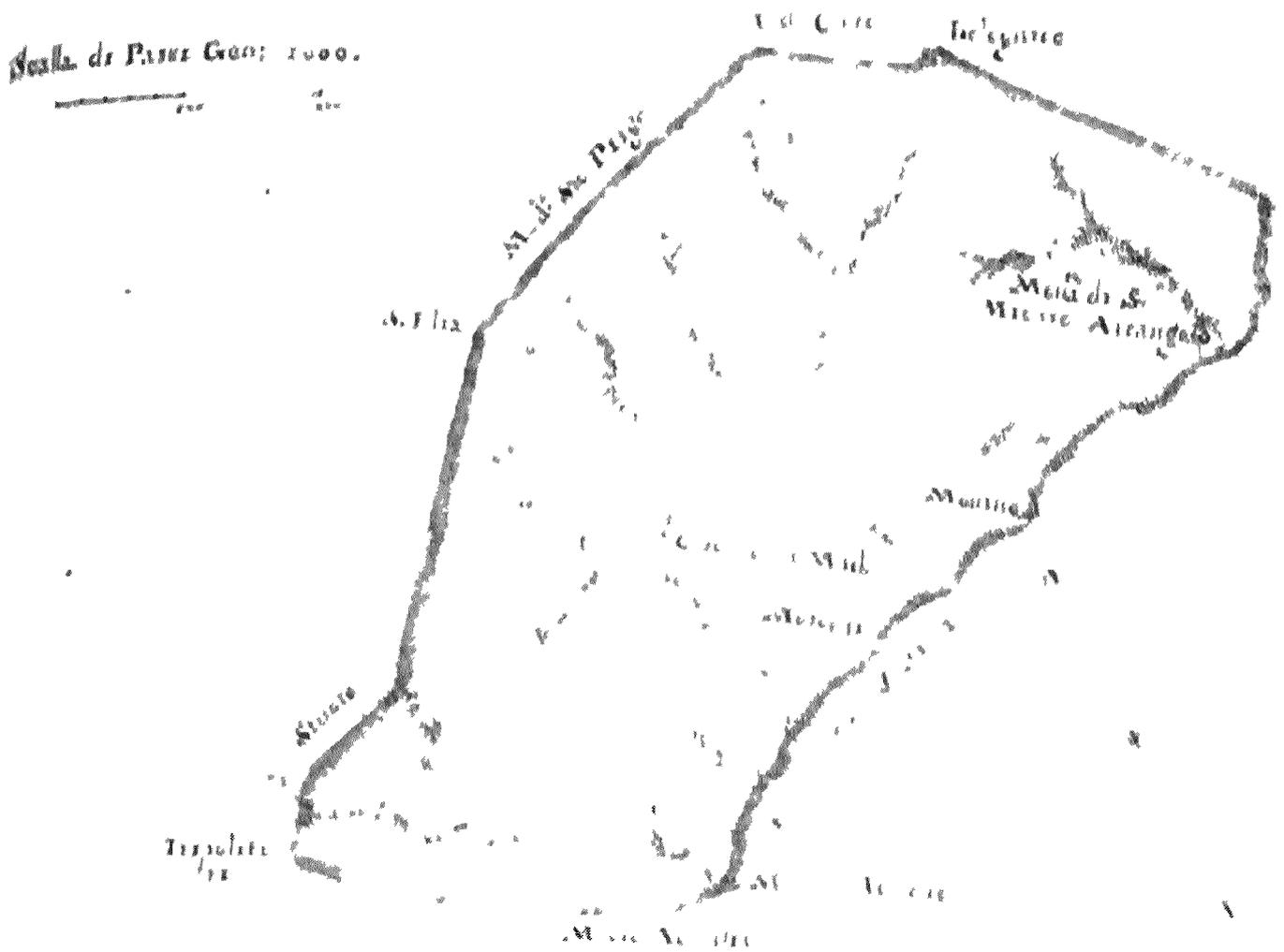
Σχέδ. 1: Κάτοψη παρεκκλησιων τοῦ ἀσκητηρίου τοῦ Ὁσίου Λεοντιου

Εικ. 2: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

Εικ. 3: Μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας. Τό καθολικό.

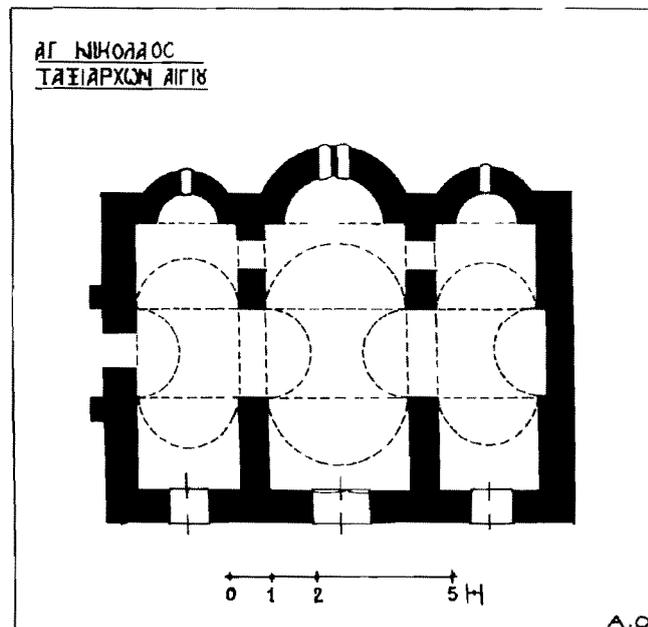
Σχέδ. 4: Τά δρια τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν σύμφωνα μέ καταγραφή τοῦ 1700 (ἐκδ. ΝΤΟΚΟΣ-ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ, δ.π. πίν. 47).

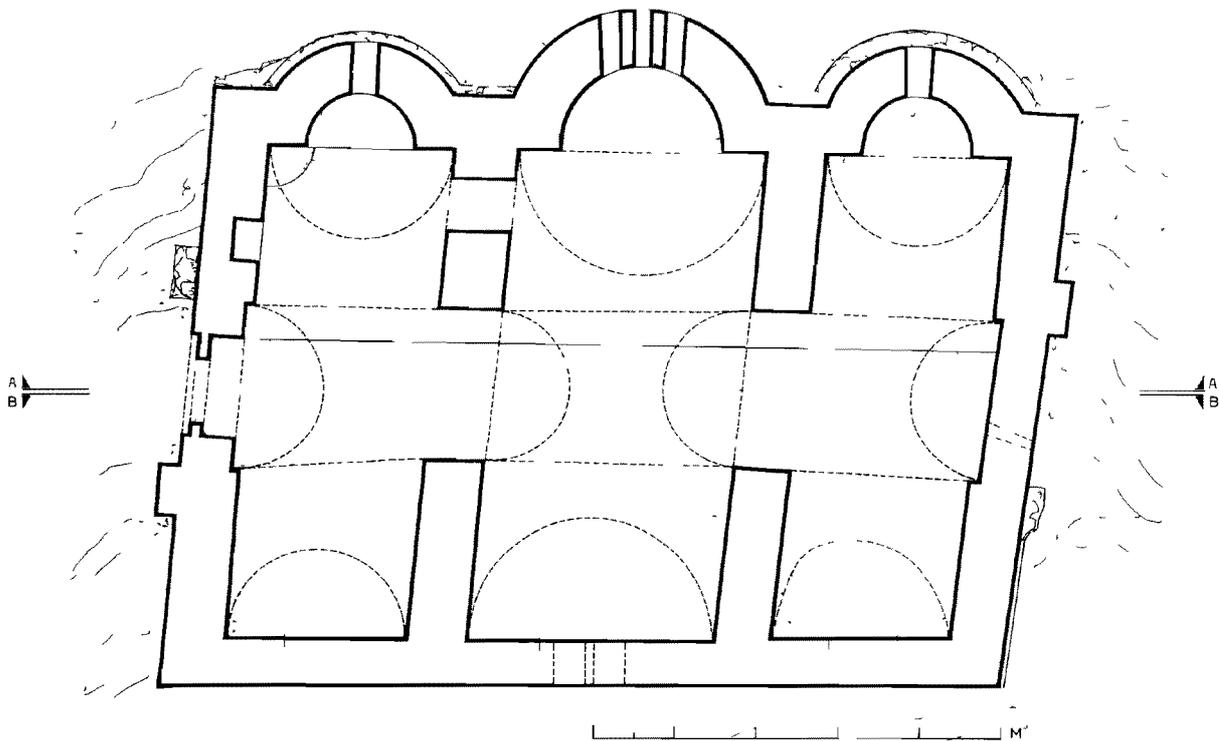
Εἰκ. 4: Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Ἐποψη ἀπό τά βορειοανατολικά.

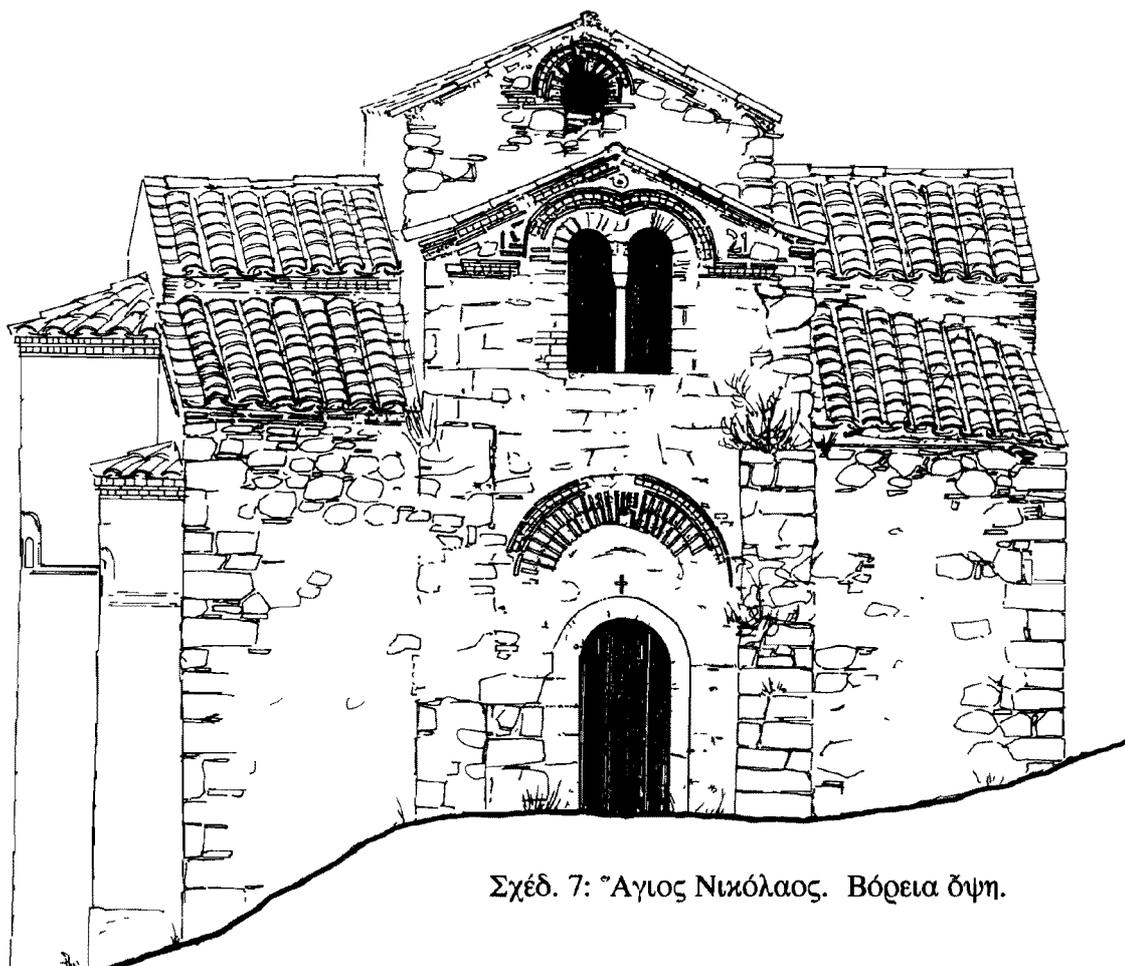
Εικ. 5: Ύδρόμυλος Ἁγίου Νικολάου Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

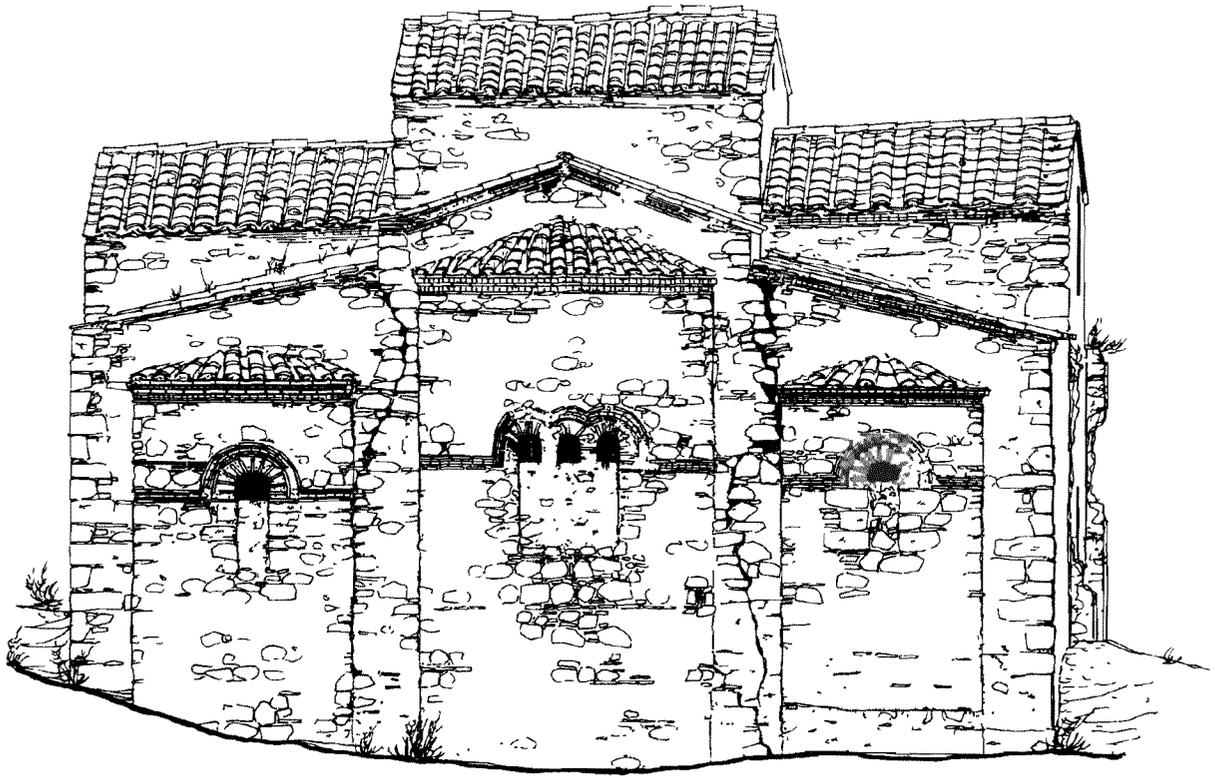
Σχέδ.5: Ναός Ἁγίου Νικολάου. Κάτοψη Ἀ. Ὁρλάνδου.

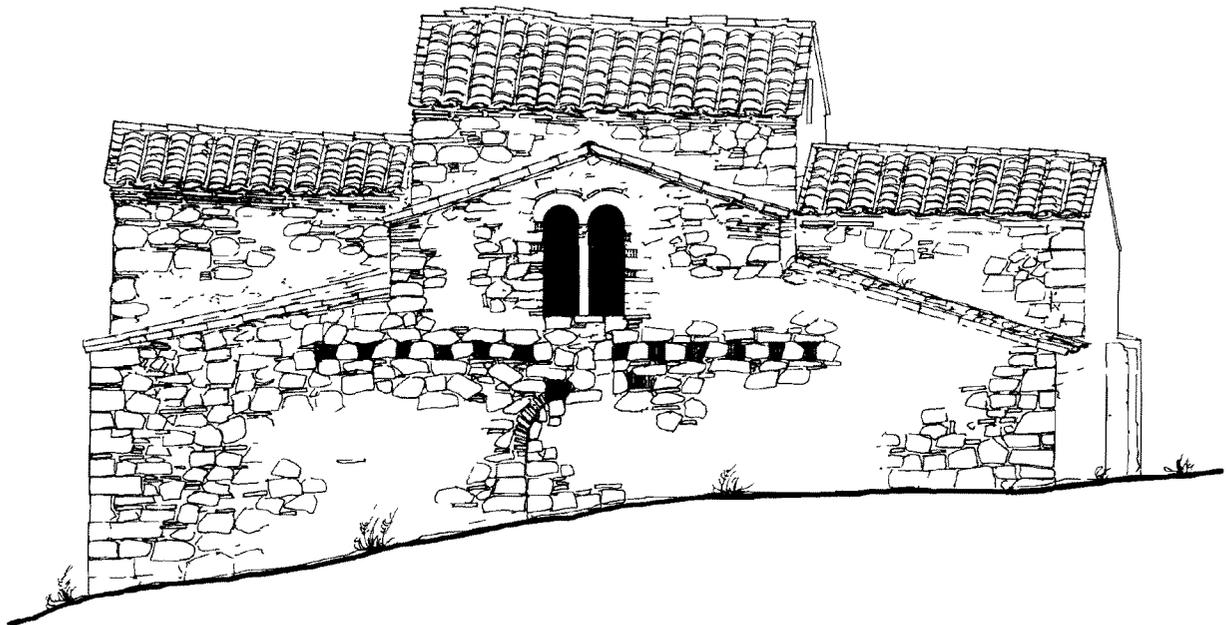
Σχέδ. 6: Ναός Ἁγίου Νικολάου. Κάτοψη Στ. Μαμαλοῦκου.

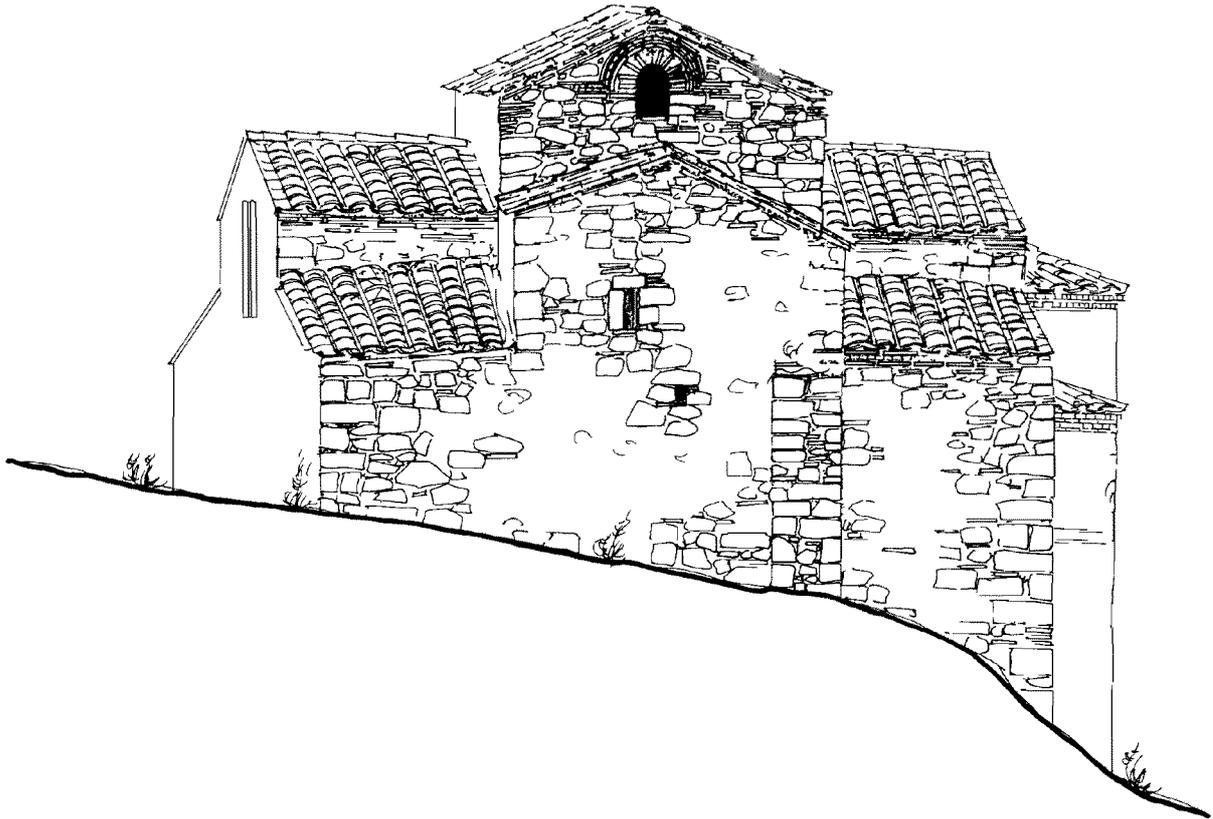
Σχέδ. 7: Ἁγιος Νικόλαος. Βόρεια ὄψη.

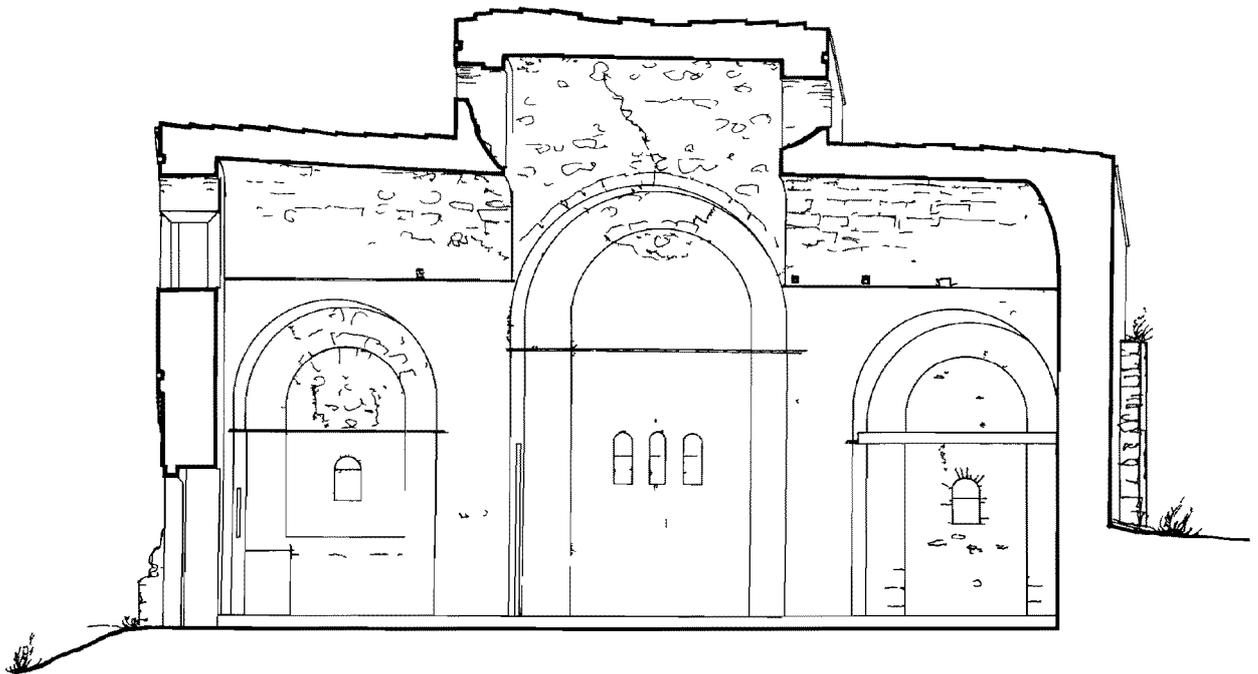
Σχέδ. 8: °Αγιος Νικόλαος. Ανατολική όψη.

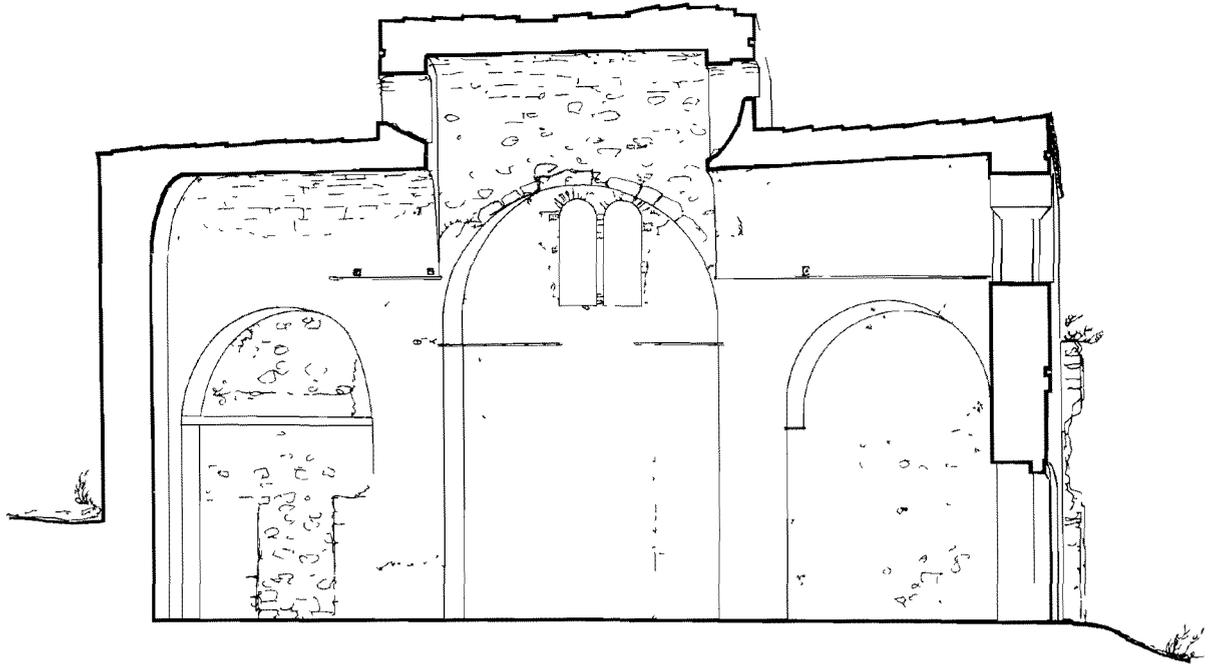
Σχέδ. 9: °Αγιος Νικόλαος. Δυτική όψη.

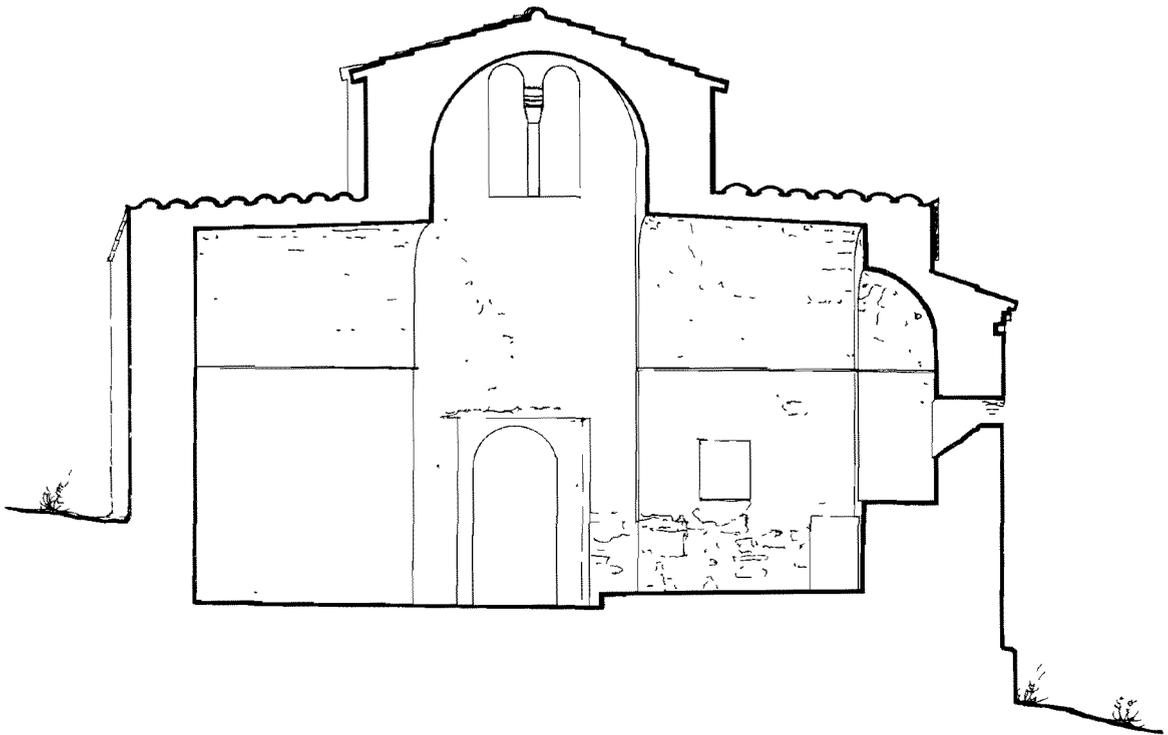
Σχέδ. 10: Άγιος Νικόλαος. Νότια όψη.

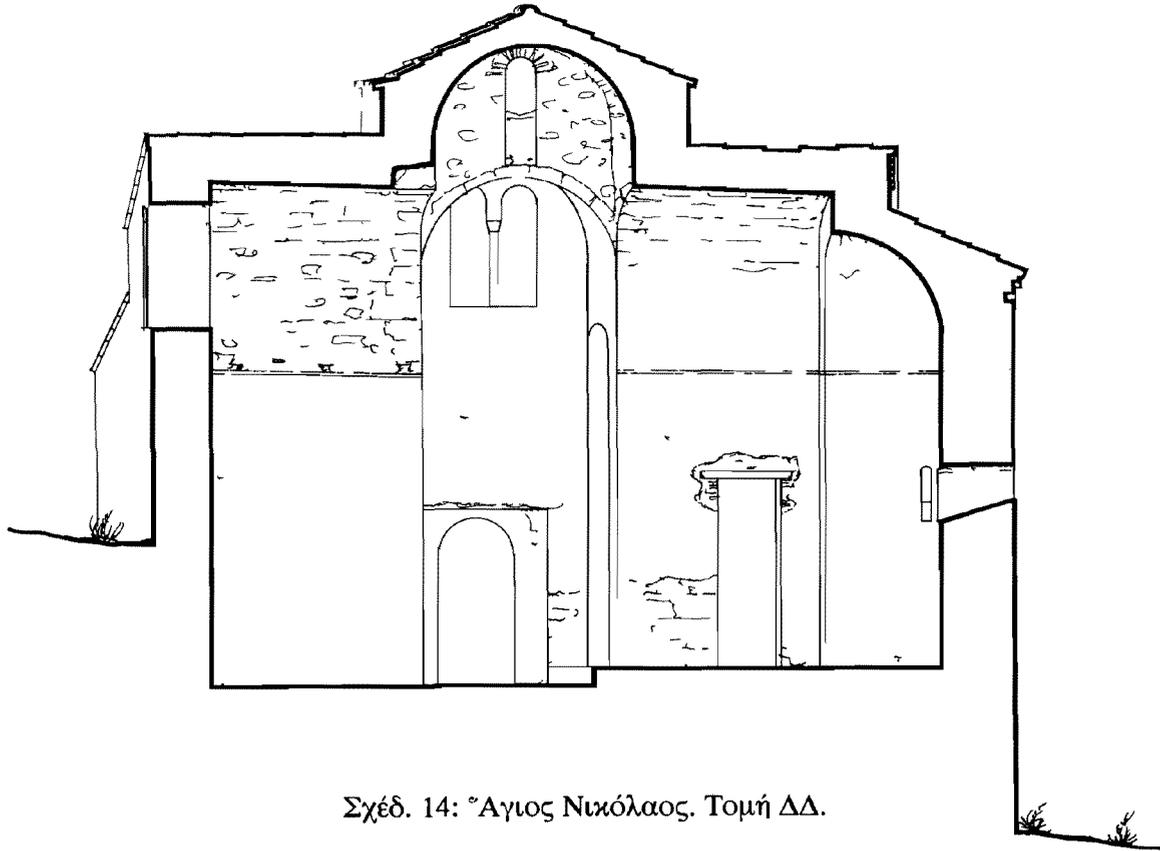
Σχέδ. 11: Άγιος Νικόλαος. Τομή ΑΑ.

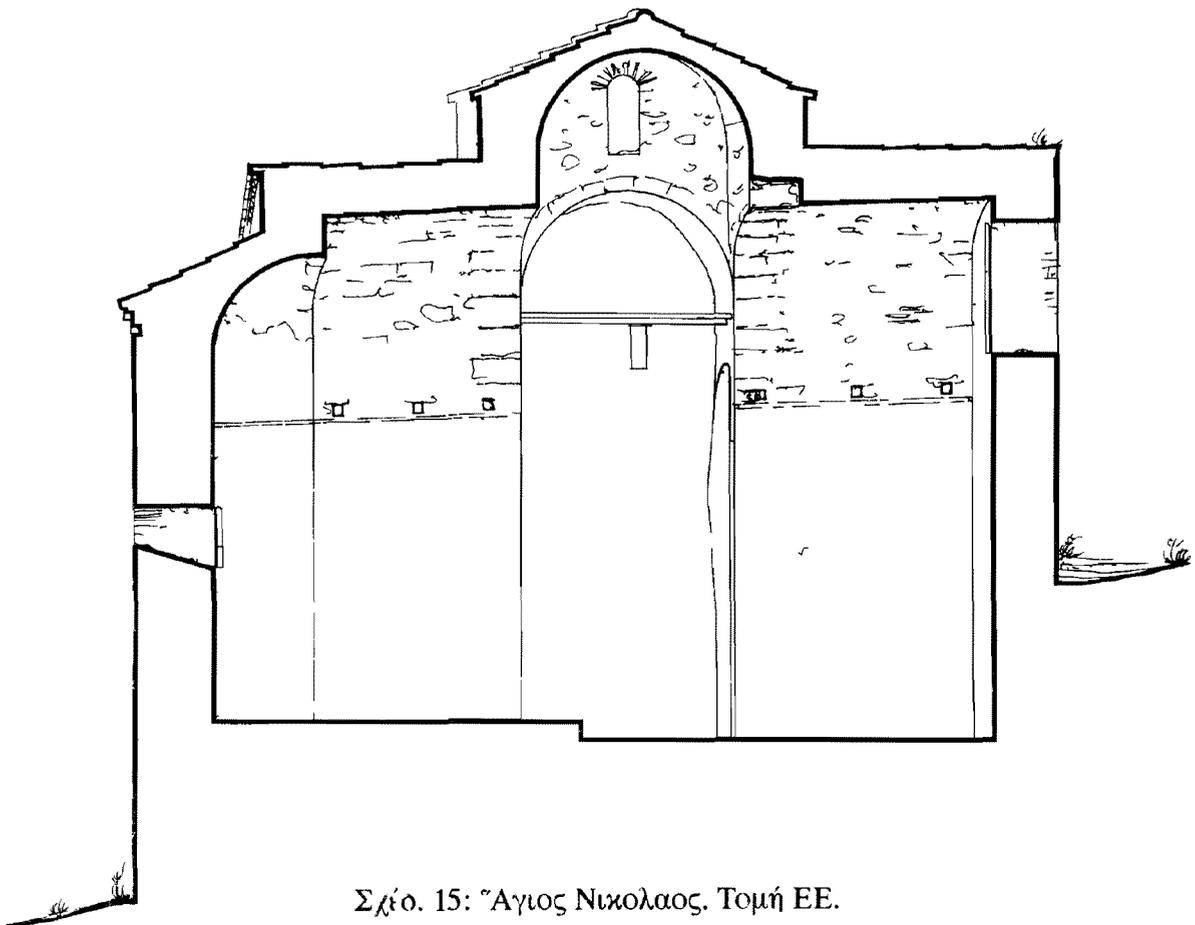
Σχέδ. 12: "Αγιος Νικόλαος. Τομή ΒΒ.

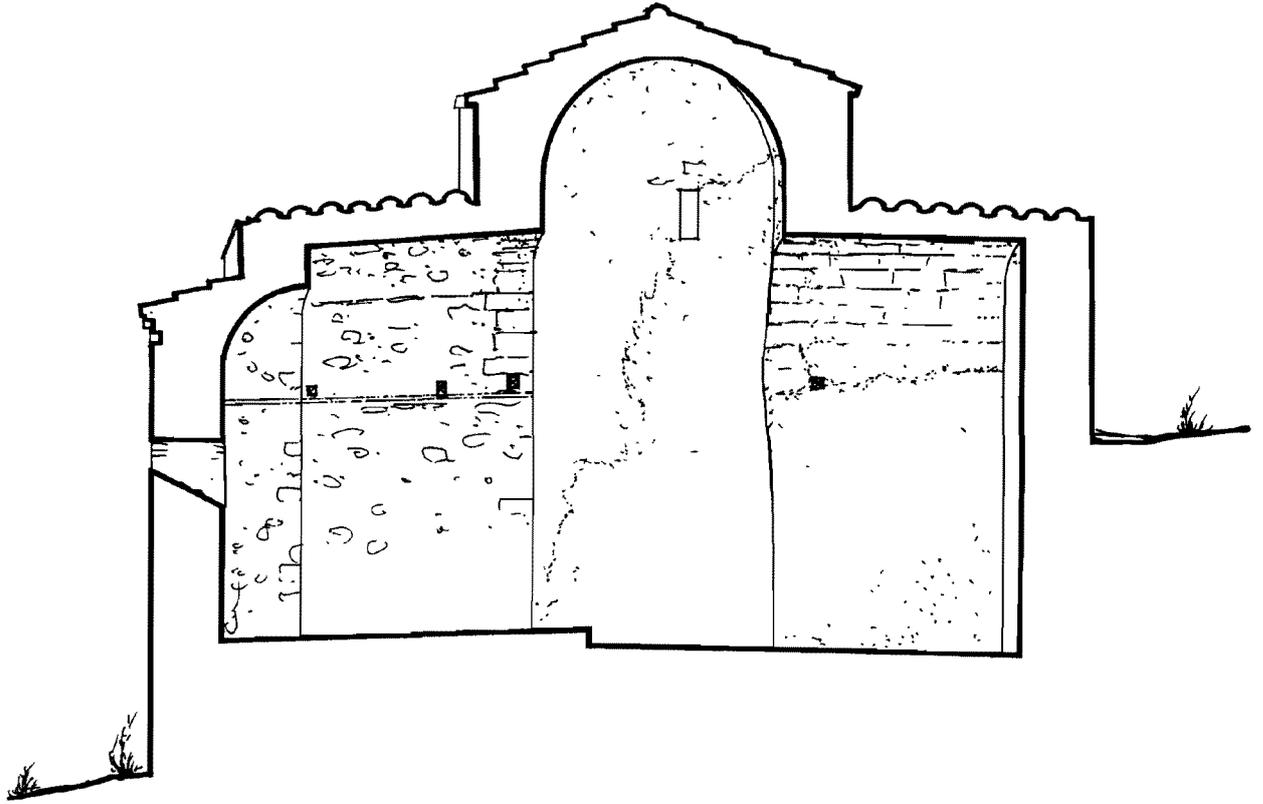
Σχέδ. 13: "Αγιος Νικόλαος. Τομή ΓΓ.

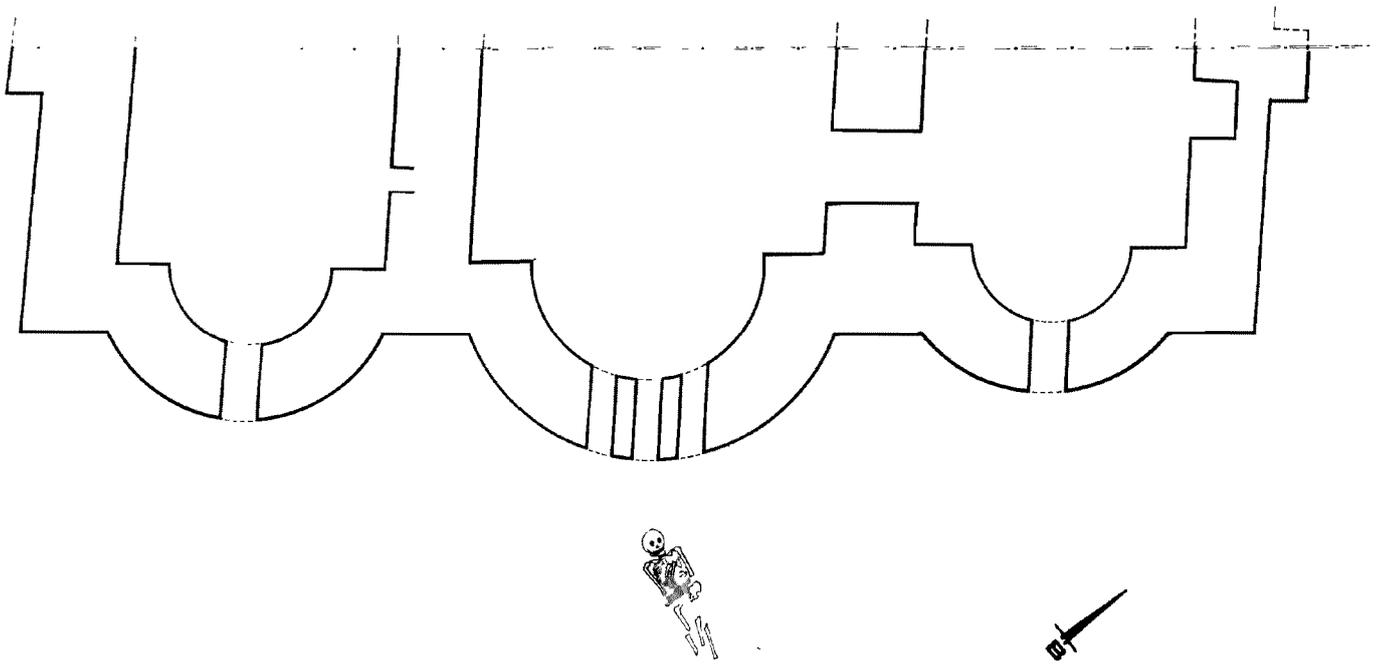
Σχέδ. 14: ἝΑγιος Νικόλαος. Τομή ΔΔ.

Σχέδ. 15: ἝΑγιος Νικόλαος. Τομή ΕΕ.

Σχέδ. 16: Ναός του Ἁγίου Νικολάου. Ἀνατολική ὄψη. Τάφος 1.

χρήση αρχαίου οικόδομικου υλικού, όπως συνήθως συμβαίνει σε πολλά έλλαδικά μνημεία της μεσοβυζαντινής περιόδου³⁹. Τέλος, στο κατώτερο τμήμα της τοιχοποιίας της ανατολικής πλευράς παρεμβάλλονται κατά διαστήματα ζώνες από πλίνθους, που άπαντούν σε έλλαδικά μνημεία της μέσης και ύστερης βυζαντινής περιόδου, όπως στο ναό της 'Επισκοπής Τεγέας, στο ναό του 'Αγίου Γεωργίου κοντά στην Σκάλα Λακωνίας κ.ά.⁴⁰.

Ό ναός του 'Αγίου Νικολάου, όπως συμβαίνει με τις περισσότερες βυζαντινές εκκλησίες, δέν ήταν έξωτερικά έπιχρισμένος, ίσως λόγω της σχετικά έπιμελημένης άργολιθοδομής του, όπως συμβαίνει συνήθως με μνημεία, όπως ή Παναγία της Μέντζαινας, ή Παναγία του Τρημιτού, ή Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης, ή Κοίμησις του Λαμπόβου και ή Παναγία της Κορακονησίας⁴¹.

'Ακόμη, σε ό,τι άφορᾷ τή διαμόρφωση τῶν άψίδων του τριμερούς ιεροῦ βήματος με τις τρεις προεξέχουσες ήμικυκλικές έξωτερικά και έσωτερικά άψίδες, που καταλαμβάνουν όλόκληρο τό ανατολικό τμήμα του ναού, διαπιστώνεται έμφανής άντιστοιχία με τις άψίδες ναῶν της έλλαδικής σχολής, όπως του 'Αγίου Βασιλείου Μεθώνης⁴². 'Ιδιαίτερο ένδιαφέρον παρουσιάζει ή διαμόρφωση της κεντρικής άψίδας, εύρύτερης και ψηλότερης από τις πλάγιες, χαρακτηριστικό πολλῶν ναῶν αὐτῆς της περιόδου και ένδειξη αρχαιότητας⁴³. Ναοί με παρόμοια ή άντίστοιχη διαμόρφωση τῶν άψίδων είναι ό 'Αγιος Δημήτριος του Κατσούρη, ή 'Επισκοπή Εύρυτανίας, ή Παναξιώτισσα Γαβρολίμνης, ή Παναγία στή Μέντζαινα, ή 'Επισκοπή Τεγέας, ό ναός της Θεοτόκου στή Ζούρτσα, ό ναός του 'Αγίου Γεωργίου στή Σκάλα Λακωνίας, καθώς και ό 'Αγιος 'Ιωάννης Μεσημβρίας⁴⁴. 'Επίσης, σε τρεις ήμικυκλικές

39. 'Επισημαίνεται πάντως και από τόν ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟ, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική*, 145, ή περιορισμένη χρήση αρχαίου υλικού στα μνημεία της δυτικής Στερεᾶς 'Ελλάδος και 'Ηπείρου στην περίοδο μεταξύ του 7ου και 10ου αιώνα.

40. *Ό. π.*, 143.

41. *Ό. π.*, 144-145.

42. *Ό. π.*, 204, εικ. 18.

43. Για τή διαμόρφωση γενικά τῶν ήμικυκλικῶν άψίδων στα μνημεία αὐτῆς της περιόδου, βλ. Μαρία ΣΩΤΗΡΙΟΥ, 'Ό ναός της Σκριπούς Βοιωτίας, *ΑΕ* 1931, 119-157· Ch. DELVOYE, *Mémoires et documents. Études d'architecture paléochrétienne et byzantine*, *Byzantion* 32, 1962, 291-310· ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Η εκκλησιαστική αρχιτεκτονική*, 151, 200.

44. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 151-155, 200. Για τό ναό της Παναγίας στή Μέντζαινα, βλ. και ΜΟΥΤΖΑΛΗ, *Νεότερα στοιχεία*, 25. Για τό ναό της Θεοτόκου στή

ἀψίδες κατέληγε καί ἡ ἀνατολική ὄψη τοῦ ναοῦ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στό Ριγανόκαμπο Πατρῶν κατά τήν πρώτη οἰκοδομική του φάση, δηλαδή κατά τόν 10ο αἰ.⁴⁵, ὅπως καί ὁ ἀδημοσίευτος ἀκόμη ναός τῆς Ἐπισκοπῆς (Ἁγία Σωτήρω) Ὡλένης Ἡλείας, πιθανότατα τοῦ πρώτου μισοῦ τοῦ 10ου αἰώνα⁴⁶. Πάντως, τίς ἡμικυκλικές ἀψίδες, πού ἀπαντοῦν σχεδόν σέ ὄλους τούς ναούς πού χρονολογοῦνται πρὶν ἀπό τά μέσα τοῦ 10ου αἰ., τίς συναντᾶμε καί σέ ἀρκετά μνημεῖα τῆς δεύτερης χιλιετίας καί συνεπῶς δέν ἀποτελοῦν τό ἀσφαλέςτερο χρονολογικό τεκμήριο⁴⁷.

Ἐξάλλου, ἡ διαμόρφωση στήν ἀνατολική πλευρά τῶν μονόλοβων καί τρίλοβων παραθύρων, μέ ἰσοῦψεῖς καί ἐλεύθερους λοβούς, πού δέν περιβάλλονται ἀπό τοξωτό πλαίσιο, ἀποτελεῖ ἐπιβίωση κατασκευαστικῶν μορφῶν τῆς πρώτης χιλιετηρίδας καί χαρακτηρίζει τούς πρώιμους ἑλλαδικούς ναούς⁴⁸. Ἐπίσης, τά τοξωτά πλίνθινα πλαίσια τῶν παραθύρων δέν φθάνουν μέχρι τήν ποδιά τῶν παραθύρων, ἐνδειξη καί αὐτῆ ἀρχαιότητος⁴⁹. Πρώιμοι ἑλλαδικοί ναοί τῶν ὁποίων τά τοξωτά πλίνθινα πλαίσια φθάνουν μέχρι τή γέννηση τῶν τόξων καί ὄχι μέχρι τήν ποδιά τῶν παραθύρων, εἶναι ὁ ναός τῆς Παναγίας καί τό καθολικό τῆς μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά, οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι Σολάκη, ἡ Καπνικαρέα, ὁ Ἅγιος Δημήτριος Βαράσοβας, κ.λπ.

Ζούρτσα, βλ. BOURAS, Zourtsa, 137, 143, εἰκ. 7. Γιά τό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κοντά στή Σκάλα Λακωνίας βλ. HAYER, *δ. π.*, 268, 269, εἰκ. 5. Γιά τόν Ἅγιο Ἰωάννη Μεσημβρίας, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Βυζαντινὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 190-191, εἰκ. 6.

45. Γιά τό ναό τῆς Ἁγίας Εἰρήνης Πατρῶν, βλ. Ἀφέντρα ΜΟΥΤΖΑΛΗ, Ἡ μεσοβυζαντινὴ βασιλικὴ τῆς Ἁγίας Εἰρήνης στό Ριγανόκαμπο Πατρῶν, 8ο Συμπόσιο Βυζαντινῆς καί Μεταβυζαντινῆς Ἀρχαιολογίας καί Τέχνης, Περιλήψεις Ἀνακοινώσεων, Ἀθήνα 1988, 63-64· *Η ΙΔΙΑ*, *ΑΔ* 39, 1984 (1989), Β¹, 110-111.

46. Ν. ΓΙΑΛΟΥΡΗΣ, *ΑΔ* 20, 1965, Β², 210, πίν. 237α, 238α· ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 202 σημ. 5.

47. Π. Α. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τήν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου, *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 5, 1969, 159 καί σημ. 47.

48. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *δ. π.*, 163. Γιά τὴ διαμόρφωση τῶν παραθύρων γενικά στοὺς ναοὺς ἀπὸ τόν 7ο μέχρι τόν 10ο αἰώνα, βλ. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ, 161-168. Παρόμοια διαμόρφωση τῶν παραθύρων στό ναό τοῦ Ἁγίου Γεωργίου κοντά στή Σκάλα Λακωνίας, βλ. HAYER, *δ. π.*, 268 εἰκ. 5, 286. Ἐπίσης, τρίλοβο παράθυρο στήν κεντρικὴ ἀψίδα μέ ἰσοῦψεῖς ἐλεύθερους λοβούς παρουσιάζει ὁ ναός τῆς Παναγίας στή Ζούρτσα: BOURAS, Zourtsa, 148.

49. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τήν χρονολόγησιν τοῦ ἐν Κερκύρα ναοῦ τῶν Ἁγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου, 163 σημ. 65.

Ἐπίσης, σημαντικότερο χρονολογικό τεκμήριο ἀποτελεῖ ὁ κεραμοπλαστικός διάκοσμος τῆς βόρειας καὶ ἀνατολικῆς ὀψης μὲ ὀδοντωτές ταινίες καὶ κουφικά⁵⁰. Κάτω ἀπὸ τὴν ὀδοντωτὴ ταινία, πού περιγράφει τὸ παράθυρο τῆς βόρειας πλευρᾶς καὶ ἐκατέρωθεν τῶν λοβῶν τοῦ παραθύρου διαμορφώνεται ψευδοκουφικό κεραμοπλαστικό, πού προσομοιάζει μὲ κεραμοπλαστικά ναῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς περιόδου τῆς Ἀττικῆς καὶ Βοιωτίας⁵¹. Ὁ ναός τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά εἶναι τὸ πρῶτο μνημεῖο στό ὁποῖο ἐμφανίζεται ὁ κουφικός αὐτός διάκοσμος καὶ παράλληλα εἶναι ἐκεῖνο, πού παρουσιάζει τὸ μεγαλύτερο πλοῦτο θεμάτων καὶ τὴ μεγαλύτερη δεξιότηχία στὴν ἐκτέλεσή τους, καθὼς καὶ τίς μεγαλύτερες ἀναλογίες μὲ αὐθεντικά ἰσλαμικά πρότυπα. Στὴν οὐσία ὁ ναός τῆς Παναγίας ἀποτελεῖ τὸ μνημεῖο-πρότυπο, πού εἰσάγει τὸ ρεῦμα αὐτὸ τῶν ἰσλαμικῶν ἐπιδράσεων στὴν ἑλλαδικὴ ἀρχιτεκτονική⁵². Ἐπίσης, πλούσιο κουφικό διάκοσμο παρουσιάζει ὁ ναός τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν, ὅπου στοὺς περισσότερους κάθετους ἀρμούς παρατίθεται ἀνά ἓνα κουφικό γράμμα⁵³, ἐνῶ τὸ ἐξεταζόμενο μνημεῖο εἶναι πιὸ λιτό. Λιγότερα εἶναι τὰ κουφικά πού κοσμοῦν τὸ καθολικὸ τοῦ

50. Γιά τὰ κουφικά, βλ. Γ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις εἰς τὰ βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος, ΔΧΑΕ περ. Γ', 2, 1933, 57-91. G. MILES, Byzantium and the Arabs: Relations in Crete and the Aegean Area, DOP 18, 1964, 3-32. Βλ. ἐπίσης Λασκαρίνα ΜΠΟΥΡΑ, Ὁ γλυπτός διάκοσμος τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ ὁσίου Λουκά, Ἀθήνα 1980, 17-21.

51. Ἀνάλογο κεραμοπλαστικό διάκοσμο συναντοῦμε σὲ μνημεῖα, ὅπως στό ναὸ τῆς Παναγίας στό μοναστήρι τοῦ ὁσίου Λουκά, βλ. ΜΠΟΥΡΑ, Γλυπτός διάκοσμος, 20.

52. ΜΠΟΥΡΑ, Γλυπτός διάκοσμος, 20. Βλ. καὶ τίς σχετικές παρατηρήσεις τοῦ ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 66-68, εἰκ. 13 καὶ 13α. Ὁ Σωτηρίου θεωρεῖ ὅτι ὁ ἀρχαιότερος κουφικός διάκοσμος πού ἀπαντᾷ στὴν Ἑλλάδα ἐντοπίζεται σὲ θωράκιο ἀπὸ τὴν Κόρινθο, ὅπου εἰκονίζεται λεοντάρι ἀναρριχώμενο σὲ δένδρο. Τὸ τοξωτὸ θύρωμα πού δημιουργεῖται στό ἀνώτερο τμήμα τοῦ γλυπτοῦ κοσμεῖται μὲ κουφικές διακοσμήσεις, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὸν ΣΩΤΗΡΙΟΥ, δ. π., 69-71, στό 10ο αἰ. Στόν ὄψιμο 10ο αἰ. χρονολογεῖ τὸ γλυπτό αὐτὸ ἀπὸ τὴν Κόρινθο καὶ ὁ MILES, Byzantium, 31 καὶ σημ. 67. Παρόμοιας τέχνης καὶ χρονολογίας θεωρεῖ καὶ ἐπιστύλιο μὲ κουφικές ἀνάγλυφες διακοσμήσεις προερχόμενο ἐπίσης ἀπὸ τὴν Κόρινθο, βλ. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, δ. π., 57 εἰκ. 1, 70.

53. ΣΩΤΗΡΙΟΥ, Ἀραβικαὶ διακοσμήσεις, 64-66, εἰκ. 12, ὅπου τὰ σχέδια τῶν ψευδοκουφικῶν κεραμοπλαστικῶν τοῦ ναοῦ τῶν Ἀγίων Ἀποστόλων.

᾽Οσίου Λουκᾶ⁵⁴. Τέλος, χαρακτηριστική ἀπλότητα καί λιτότητα στό σχέδιο σέ ἀντίθεση μέ τά κουφικά τοῦ ᾽Οσίου Λουκᾶ, παρουσιάζουν τά κουφικά τοῦ ναοῦ τῶν ᾽Αγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου Κέρκυρας, πού χρονολογεῖται περί τά τέλη τῆς 10ης ἢ τήν ἀρχή τῆς 11ης ἑκατονταετίας⁵⁵. ᾽Ο κουφικός διάκοσμος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ ναοῦ τοῦ ᾽Αγίου Νικολάου Αἰγιαλείας, ἀπλός στή σύνθεση καί λιτός στή σχεδίαση, παρουσιάζει ἄμεση συνάφεια μέ τόν ἀντίστοιχο τοῦ ναοῦ τῶν ᾽Αγίων Ἀποστόλων Ἀθηνῶν⁵⁶ καί τοῦ ναοῦ τῶν ᾽Αγίων Ἰάσωνος καί Σωσιπάτρου Κέρκυρας⁵⁷. Ἐπίσης, ὁμοιότητα παρουσιάζουν μέ τά κουφικά τοῦ καθολικοῦ τοῦ ᾽Οσίου Λουκᾶ, καθῶς καί μέ τό ναό τῆς Παναγίας τοῦ ᾽Οσίου Λουκᾶ, κεραμοπλαστικά ὁμοῦς πιά περὶ τεχνα καί ἐκλεπτυσμένα, ὡς πρός τήν κατασκευή. Οἱ ὀδοντωτές ταινίες, κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα τῆς ἑλλαδικῆς σχολῆς, ἐμφανίζονται κατὰ τό δεύτερο μισό τοῦ 9ου αἰ. στό ναό τῆς Σκριποῦς καί κατὰ τό 10ο αἰῶνα στήν Παναγία τοῦ ᾽Οσίου Λουκᾶ, ὅπου περιβάλλουν τά τοξωτά πλαίσια τῶν θυρῶν καί τῶν παραθύρων καί παρεμβάλλονται μεταξύ ὄλων τῶν ὑπεράνω τῆς γέννησης τῶν τόξων τῶν παραθύρων δόμων⁵⁸, ὅπως συμβαίνει καί στό ναό τῆς Αἰγιαλείας. Ἐνδιαφέροντα κεραμοπλαστικό διάκοσμο παρουσιάζει ἐπίσης τό ὑπέρθυρο πού ἀναπτύσσεται πάνω ἀπό τή θύρα εἰσόδου τῆς βόρειας ὀψης τοῦ ναοῦ καί κοσμεῖται μέ διπλό τόξο ὑπερημικυκλικοῦ, δηλαδή πεταλόμορφου σχήματος.

Τό πεταλόμορφο τόξο, ὅπως ἀπέδειξε ὁ ᾽Α. Ὁρλάνδος, ἀπαντᾷ σέ πρῶμα σχετικά μνημεῖα, πού χρονολογοῦνται μεταξύ τοῦ 10ου αἰῶνα καί τοῦ 1200⁵⁹, ὅπως σέ τόξα λοβῶν καί περιβλήματα τῶν παραθύρων τοῦ τρουλλοῦ

54. Ε. ΣΤΙΚΑΣ, *Τό οἰκοδομικόν χρονικόν τῆς μονῆς ᾽Οσίου Λουκᾶ Φωκίδος*, Ἀθήνα 1970, 191-195. Βλ. καί σχετικές παρατηρήσεις τοῦ ΣΑΤΗΡΙΟΥ, ᾽Αραβικαί διακοσμήσεις, 64- 68.

55. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τήν χρονολόγησιν, 149-172.

56. ΣΑΤΗΡΙΟΥ, ᾽Αραβικαί διακοσμήσεις, 64, εἰκ. 10, 66, εἰκ. 12.

57. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Περὶ τήν χρονολόγησιν, 167, εἰκ. 5, σχέδιο 5.

58. Ὁ. π., 164.

59. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Τό πεταλόμορφο τόξον ἐν τῇ βυζαντινῇ Ἑλλάδι, *ΕΕΒΣ* 11, 1935, 414. Ὁ Ὁρλάνδος ὑποστηρίζει ὅτι ἐκτός τῶν ἄλλων ἐπιδράσεων, πού ὑπέστη ἡ βυζαντινὴ τέχνη ἀπὸ τὴν ἰσλαμική, ὅπως π.χ. ἡ κουφικὴ διακόσμηση, ἐπηρεάσθη καί ὡς πρός τὴ μίμηση τοῦ πεταλόμορφου τόξου, στοιχείου ἰδιαιτέρως ἀγαπητοῦ στοὺς ᾽Αραβες. Ὅπως δὲ χαρακτηριστικὰ σημειώνει ὁ Ὁρλάνδος, δέν

του ναού της Παναγίας στή μονή του Όσιου Λουκά, στο τοξωτό υπέρθυρο της νοτίας πύλης του ναού της Καπνικαρέας Ἀθηνῶν, στή δυτική πλευρά του νάρθηκα του ναού του Όσιου Μελετίου, στα ὀδοντωτά περιβλήματα του παραθύρου της πλάγιας ὄψης του ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου του Σοφικοῦ Κορινθίας, καθώς και στο τοξωτό υπέρθυρο της δυτικής θύρας του ναού τῶν Ἁγίων Σεργίου και Βάχχου στήν Κίττα της Μάνης. Ἀκόμη, πεταλόμορφα τόξα ἀπαντοῦν στο ναό του Ἁγίου Πέτρου Γαρδενίτσας, στους Ἁγίους Θεοδώρους Καφιόνας, καθώς και στο ναό του Ἁγίου Θεοδώρου στον Πύργο Δυροῦ. Κάτω ἀπό τήν ὀδοντωτή ταινία τοποθετεῖται διπλή σειρά κάθετων πλίνθων. Ἡ διαμόρφωση αὐτή ἔχει ὁμοιότητες μέ ἀντίστοιχη του υπέρθυρου της δυτικής θύρας του ναού του Ἁγίου Βασιλείου κοντά στήν Γέφυρα Ἄρτας⁶⁰.

Πλίνθινος μικρός σταυρός βρίσκεται ἀκριβῶς πάνω ἀπό τή θύρα εἰσόδου της βόρειας ὄψης του ναού. Ἀνάλογοι πλίνθινοι σταυροί ἀπαντοῦν ἤδη ἀπό τό δεύτερο μισό του 10ου αἰ. στήν Παναγία του Όσιου Λουκά και στους Ἁγίους Ἀποστόλους Ἀθηνῶν, ἀλλά και σέ μνημεῖα του 11ου και 12ου αἰώνα, ὅπως λ.χ. και στο ναό του Ἁγίου Νικολάου στο Πλατάνι Ἀχαΐας⁶¹. Ἀπό τό ναό της Αἰγιαλείας λείπουν οἱ μαϊανδροί και τά κοσμήματα ἀπό λαξευμένους πλίνθους, πού ἀπαντοῦν σπανιότατα κατά τό πρῶτο μισό του 11ου αἰ. και συχνότερα κατά τό δεύτερο μισό του ἴδιου αἰώνα⁶².

Ἀπό τά στοιχεία πού ἐξετάστηκαν και κυρίως ἀπό τή λεπτομερῆ ἐξέταση τῶν μορφολογικῶν, πού παρέχουν τά πιό ἀξιοποιήσιμα συγκριτικά στοιχεία, ἀλλά και ἀπό τήν ἐξέταση τῶν ἐπί μέρους ἀρχιτεκτονικῶν μορφῶν (π.χ. ὀδοντωτές ταινίες, σχῆμα παραθύρων, ποδιές παραθύρων), ἰδίως δέ ἀπό τά μεμονωμένα κουφικά, προκύπτουν τεκμήρια πού ἀπαντοῦν κατά ἀποκλειστικότητα σέ πρῶιμα μνημεῖα της προελλαδικῆς σχολῆς. Ἀπό τά ἀνωτέρω προκύπτει ἄμεση συνάφεια μέ μνημεῖα, πού ἔχουν χρονολογηθεῖ γύρω στο

εἶναι τυχαῖο τό γεγονός ὅτι στα περισσότερα ἀπό τά μνημεῖα, στα ὁποῖα ἀπαντᾶται τό πεταλόμορφο τόξο, συναντᾶται και ἡ κουφική κεραμεική διακόσμηση, βλ. δ. π., 415.

60. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική*, 49, πίν. 33β.

61. Π. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, Ὁ τρίκογχος ναός του Ἁγίου Νικολάου στο Πλατάνι της Ἀχαΐας, *Ἀρμός. Τιμητικός τόμος στον Ν. Μουτσόπουλο*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1990, 383-404.

62. ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Περί τήν χρονολόγησιν*, 168-169.

1000. Ήξιζει, επίσης, νά σημειωθεί, ὡς στοιχεῖο πρωιμότητας τοῦ μνημείου, ἡ παντελής ἀπουσία γλυπτοῦ ἢ γραπτοῦ διακόσμου. Τέλος, σημειώνεται ἡ ὕπαρξη στό βόρειο τοῖχο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου τοξωτῆς προχώρησης, πού φαίνεται ὅτι, γιά ἄγνωστους λόγους ἔμεινε ἡμιτελής καί δέν ὀλοκληρώθηκε⁶³.

Ὁ χρόνος κατασκευῆς τῆς τρουλλοκαμάρας δέν μπορεῖ νά προσδιορισθεῖ ἐπακριβῶς. Προσεκτική ἐξέταση τοῦ μνημείου ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά ἐπιτρέπει, τουλάχιστον πρὸς τό παρόν, τῆ διαπίστωση τῆς ἐνιαίας κατασκευῆς⁶⁴. Τό γεγονός αὐτό δείχνει νά ἀποσυνδέει χρονικά τήν κατασκευή τῆς τρουλλοκαμάρας ἀπό τίς οἰκοδομικές δραστηριότητες, πού γνωρίζουμε ὅτι πραγματοποιήθηκαν στήν περιοχή, τόσο κατά τό δεύτερο μισό τοῦ 14ου αἰ. (ἄφιξη Λεοντίου στήν περιοχή), ὅσο καί κατά τά μέσα τοῦ 15ου αἰ. (χορηγίες τῶν δεσποτῶν Θωμᾶ καί Δημητρίου Παλαιολόγων). Ἐπισημαίνεται πάντως ὅτι ἡ τεκμηρίωση τοῦ χρόνου κατασκευῆς τῆς τρουλλοκαμάρας καί ὁ προσδιορισμός τῆς οἰκοδομικῆς τῆς φάσης ἀπαιτοῦν περαιτέρω ἐρευνα ἐπί τοῦ μνημείου. Πρέπει ἀκόμη νά σημειωθεί ὅτι στούς ναούς βυζαντινῆς ἐποχῆς μέ τρουλλοκαμάρα περιλαμβάνονται, μέ βάση καί τίς ἀναθεωρήσεις πού ἔχουν ἐπέλθει στό μεταξύ, ὁ ναός τοῦ Ἁΐ-Λέου στό Μπρίκι τῆς Μέσα Μάνης (πιθανότατα μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς)⁶⁵, ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου

63. Εἰδικά γιά τίς τοξωτές προχωρήσεις βλ. Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Ὁ πυλώνας τῆς Μονῆς Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Κυνηγοῦ στόν Ὑμητό, Ἁρμός. *Τιμητικός τόμος στόν καθηγητή Ν. Κ. Μουτσόπουλο*, τ. 2, Θεσσαλονίκη 1991, 1117 σημ. 44. Τοξωτές προχωρήσεις ἀπαντοῦν στούς ναούς τοῦ Ἁγίου Νικολάου Καμπιῶν, Καισαριανῆς, Μονῆς Σαγματᾶ καί Κάτω Παναγιᾶς Ἄρτας.

64. Ἡ παρατήρηση αὐτή ὀφείλεται στήν προσεκτική ἐξέταση τοῦ μνημείου ἀπό τούς ἀρχιτέκτονες-μηχανικούς κυρίως Ἰ. Κουμανούδη καί Στ. Μαμαλοῦκο, οἱ ὁποῖοι ἐπισκέφθηκαν τό ναό. Ἡ διαπίστωση αὐτή θεωροῦμε ὅτι θέτει ἐκ νέου τό πρόβλημα τῆς ἐπανεξέτασης τῆς χρονολόγησης τῶν βυζαντινῶν τρουλλοκαμάρων ναῶν.

65. Ν. Β. ΔΡΑΝΔΑΚΗΣ, Ὁ Ναός τοῦ Ἁΐ-Λέου εἰς τό Μπρίκι τῆς Μάνης, *ΔΧΑΕ* περ. Δ, 6, 1970-1972, 159 μέ ὄλη τῆ σχετική βιβλιογραφία. Ο Ἰδιος, *Βυζαντινές τοιχογραφίες τῆς Μέσα Μάνης*, Ἀθήνα 1995, 122-132. Τό παράδειγμα τοῦ Ἁΐ-Λέου ἀναθεώρησε τήν ἀποψη, σύμφωνα μέ τήν ὁποία οἱ περισσότεροι ναοί μέ τρουλλοκαμάρα χρονολογοῦνται μετά τήν Ἄλωση, βλ. τήν ἐπισήμανση τῶν Ν. ΔΡΑΝΔΑΚΗ - Β. ΚΑΤΣΑΡΟΥ, Βυζαντινά καί μεταβυζαντινά μνημεῖα Ἁγιοιορίου, *Ἱστορικο-γεωγραφικά* 2, 1988, 247, σημ. 29. Γιά τούς τρουλλοκαμάρους ναούς, βλ. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Μαθήματα Ἱστορίας τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς*, τόμ. Β, Ἀθήνα 1984, 238.

στό Εὐπάλιο Δωρίδας (12ου αιώνα)⁶⁶ καὶ ὁ ναός τῆς Κάτω Παναγιᾶς στήν Ἔρτα (13ου αιώνα)⁶⁷. Στή νότια ὄψη σώζεται ἡ μία ἀπό τίς δύο ἀρχικές παραστάδες, ἐνῶ τό ὑπόλοιπο τῆς τοιχοποιίας της διαμορφώθηκε πιθανότατα κατά τήν ἐποχή τῆς Τουρκοκρατίας. Πρόσφατες ἀτεχνες ἐπισκευές, μέ χρήση τσιμεντοκονίας, διακρίνονται στό παράθυρο τοῦ δυτικοῦ ἐγκάρσιου κλίτους, καθώς καί στά ἐξωτερικά ἐπιχρίσματα τῆς βόρειας καί ἀνατολικῆς ὄψης. Πάντως, ἡ ἔνταξη τῆς πρώτης οἰκοδομικῆς του φάσης στή μεσοβυζαντινή περίοδο καί μάλιστα στό 10ο αἶωνα, συμφωνεῖ ἀπολύτως μέ τά μορφολογικά στοιχεῖα τοῦ μνημείου, πού ὑποστηρίζονται ἐπίσης τόσο ἀπό τίς ἀρχαιολογικές μαρτυρίες, ὅσο καί ἀπό τίς ἱστορικές πηγές.

Τό μνημεῖο δέν εἶχε ἀπασχολήσει μέχρι σήμερα τήν ἔρευνα, οὔτε εἶχε ἀξιολογηθεῖ σέ σχέση καί σέ ἄμεση συνάρτηση μέ τή γειτονική μονή τῶν Ταξιαρχῶν, μέ ἐξαίρεση τόν Α. Ὁρλάνδο, ὁ ὁποῖος στίς ἀρχές τοῦ αἵωνα, διαπραγματευόμενος τό θέμα τῆς τρουλλοκαμάρας ὡς παραλλαγῆς τοῦ τρούλλου, ἀναφέρθηκε σύντομα στό ναό τῆς Αἰγιαλείας παραθέτοντας τήν κάτοψή του καί χρονολογώντας τον στόν 15ο ἢ, τό ἀργότερο, στόν 16ο αἶωνα⁶⁸.

Ἄθηνᾶ ΤΖΑΚΟΥ, Ἡ Ζωοδόχος Πηγή στό Πάνιο Ὄρος Ἀττικῆς, *Ἐκκλησίες στήν Ἑλλάδα μετά τήν Ἀλωση*, Ἀθήνα 1979, 210 - 211.

66. Β. ΚΑΤΣΑΡΟΣ, Οἱ τοιχογραφίες τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στό Εὐπάλιο Δωρίδος. Προβλήματα ἀναθεωρήσεων, *Πρακτικά τοῦ ΙΕ' Διεθνοῦς Συνεδρίου Βυζαντινῶν Σπουδῶν*, Π. Τέχνη καί Ἀρχαιολογία, Ἀθήνα 1991, 237-252. Παρ' ὅλα αὐτά ὁ καθηγητής Χ. Μπούρας, μολονότι συμφωνεῖ γιά τή χρονολόγηση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Ἰωάννη στό Εὐπάλιο Δωρίδας στό 12ο αἶωνα, διαφωνεῖ ὡς πρός τή χρονολόγηση τῆς τρουλλοκαμάρας στήν ἴδια περίοδο, ὑποστηρίζοντας ὅτι ἡ τελευταία εἶναι ἔργο τοῦ 16ου αἵωνα.

67. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 578· Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοί, 51· Ο ἸΔΙΟΣ, Ἡ Μονή τῆς Κάτω Παναγιᾶς, *Ἀρχεῖον τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος* 2, 1936, 70-87.

68. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 579, εἰκ. 3, 4. Βλ. καί Ο ἸΔΙΟΣ, Οἱ σταυρεπίστεγοι ναοί, 50-51, εἰκ. 9, ΠΙ. Ὁ Ὁρλάνδος θεωρεῖ τό ναό τοῦ Ἁγίου Νικολάου ὡς ναό σταυροειδῆ ἐγγεγραμμένου τύπου μέ ὀρθογώνιο τρούλλο, συγκρίνοντάς τον μέ ἀντίστοιχα μνημεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, ὅπως τό ναό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στό Εὐπάλιο Δωρίδος (16ου αἰ. κατά τόν Ὁρλάνδο), τό ναό τῆς Κάτω Παναγιᾶς στήν Ἔρτα (13ου αἰ.) καί τό ναό τῆς Παναγίας στό Λεβίδι Ἀρκαδίας (ἀρχές 17ου αἵωνα), βλ. ORLANDOS, Eine unbeachtete Kuppelform, 577-578, 581. Ἡ χρονολόγηση τοῦ Ὁρλάνδου σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό ναό τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου στό Εὐπάλιο, ἔχει ἤδη ἀναθεωρηθεῖ, ἀφοῦ τό κτίσμα, σέ πρώτη φάση,

Ἡ θέση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου κοντά στό Αἶγιο καί μέσα στά ὄρια τῆς κτηματικῆς περιφέρειας τῆς Μονῆς Ταξιαρχῶν προσδιορίζεται στή βόρεια καί βορειοανατολική πελοποννησιακή ἀκτῆ, πού ἀποτελεῖ στό σύνολό της κύριο ἄξονα ἐγκατάστασης ἀσκητῶν καί μοναχῶν κατά τή διάρκεια τῆς μεσοβυζαντινῆς⁶⁹ καί τῆς ὑστεροβυζαντινῆς ἐποχῆς. Αὐτό συμβαίνει διότι ἡ περιοχή ἀποτελοῦσε σημεῖο διέλευσης σημαντικοῦ ἀριθμοῦ μοναχῶν καί ἀσκητῶν μεταξύ ἀνατολῆς καί δύσης (Ἰταλία, Πελοπόννησος, Μικρά Ἀσία), βορρᾶ καί νότου (Θεσσαλονίκη, Ἅγιον Ὄρος, Θεσσαλία, Πελοπόννησος, Κρήτη). Δέν εἶναι τυχαίό τό γεγονός ὅτι στό βόρειο ἀχαϊκό χῶρο τρεῖς μονές διαδραμάτισαν σημαντικότερο ρόλο: ἡ μονή τῆς Ἁγίας Λαύρας, ἡ μονή τοῦ Μεγάλου Σπηλαίου Καλαβρύτων, καθώς καί ἡ μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας.

Στό κείμενο τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας* ἀφήνεται μέ σαφήνεια νά ἐννοηθεῖ ὅτι ἀπό τόν 11ο μέχρι τά τέλη τοῦ 15ου αἰώνα διακρίνονται τρεῖς κύριες περίοδοι, κατά τή διάρκεια τῶν ὁποίων πιθανότατα πραγματοποιήθηκαν οἰκοδομικές ἐργασίες στή μονή Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας: ἡ πρώτη προσδιορίζεται ἀπό τόν 11ο αἰώνα (γύρω στό 1000) μέχρι τό 1357, πιθανότατο χρόνο ἀφίξης τοῦ ὁσίου Λεοντίου στή μονή, ἡ δεύτερη διαρκεῖ ἀπό τό 1357 μέχρι τό 1416, πιθανή χρονολογία θανάτου του καί ἡ τρίτη συμπίπτει μέ τήν περίοδο 1448 μέχρι τό 1460, ὅποτε, ἀρκετά χρόνια μετά τό θάνατο τοῦ ὁσίου, οἱ δεσπότες Θωμᾶς (1430-1460) καί Δημήτριος (1449-1460) Παλαιολόγοι παρέχουν χρηματική βοήθεια γιά τήν οἰκοδόμησι κτιρίων καί βοηθητικῶν χώρων

ἐντάσσεται στή μνημεῖα τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 12ου αἰώνα. Σέ παραλλαγή τῶν σταυροειδῶν ἐγγεγραμμένων ναῶν μεταβατικοῦ τύπου, πού στεγάζονται μέ τρουλλοκαμάρα, ἐντάσσει τόν ἀρχιτεκτονικό τύπο τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου καί ὁ ΒΟΚΟΤΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἡ ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική*, 118 σημ. 2, 246. Βλ. καί Γ. ΔΗΜΗΤΡΟΚΑΛΛΗΣ, *Ἄγνωστοι Βυζαντινοί ναοί ἱερᾶς Μητροπόλεως Μεσσηνίας*, Ἀθήνα 1990, 92, σημ. 43· ΤΖΑΚΟΥ, *Ἡ Ζωοδόχος Πηγή*, 210.

69. Ἄννα ΛΑΜΠΡΟΠΟΥΛΟΥ, *Ὁ ἀσκητισμός στήν Πελοπόννησο κατά τή μέση βυζαντινή περίοδο*, Ἀθήνα 1994, 10, 72. Βλ. ἐπίσης τή συλλογική ἀνακοίνωση τῶν συνεργατῶν τοῦ Προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ / ΕΙΕ, μέ θέμα: *Ὁ Μοναχισμός στήν Πελοπόννησο κατά τή μέση βυζαντινή περίοδο, Πρακτικά τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου πού διοργανώθηκε στή πλαίσια τοῦ Προγράμματος «Οἱ δρόμοι τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ: Πορευθέντες μάθετε»*. *Τάσεις τοῦ Ὄρθόδοξου Μοναχισμοῦ 9ος-20ος αἰῶνες*, Ἀθήνα 1996, 77-107.

στή μονή⁷⁰. Είναι γνωστή, άλλωστε, η παραχώρηση κτημάτων από τό δεσπότη Θωμά Παλαιολόγο στον Μιχαήλ Καβάκη⁷¹, σέ ἀντάλλαγμα τῶν γαιῶν πού ὁ τελευταῖος εἶχε παραχωρήσει στή, γειτονική πρὸς τοὺς Ταξιαρχες, μονή τῆς Πεπελενίτσας⁷², ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε —τουλάχιστον πρὶν ἀπὸ τό 1775— μετόχι τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν⁷³.

Ἐκ τῆς τρεῖς αὐτῆς περιόδους οἰκοδομικῶν δραστηριοτήτων στή μονή Ταξιαρχῶν, ἡ ἴδρυση τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου πρέπει λογικά νά συμπίπτει μέ τήν πρώτη φάση τῆς περιόδου, πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἀφιξη τοῦ ὀσίου Λεοντίου στήν περιοχή. Ἐάν ἡ ὑπόθεση αὐτή εἶναι, ὅπως νομίζουμε, ὀρθή, τότε ὁ ναός πρέπει νά ἀποτελεῖ τό παλαιότερο μέχρι σήμερα γνωστό οἰκοδόμημα τῆς μονῆς, ὁπότε ἐπιβεβαιώνεται ἡ μαρτυρία τῆς *Συνοπτικῆς Ἱστορίας*, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ μονή ὑπῆρχε πολύ πρὶν ἀπὸ τήν ἀφιξη τοῦ Λεοντίου.

Ἡ χρονολόγηση τῆς πρώτης φάσης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου στή μεσοβυζαντινὴ περίοδο, ὅπως τεκμηριώνεται ἀπὸ τὰ μορφολογικά καὶ ἱστορικά στοιχεία πού ἀναφέρθηκαν παραπάνω, ἐνισχύεται ἔμμεσα καὶ ἀπὸ ἄλλες, συναξαριακές πηγές.

70. Γιά τοὺς δεσπότες τῆς Πελοποννήσου Θωμά καὶ Δημήτριο Παλαιολόγο, βλ. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Le Despotat grec de Morée I*, 241-284.

71. Γιά τό Μιχαήλ Καβάκη καὶ τὴ γνωστὴ οἰκογένεια Καβάκη ἀπὸ τὴ Μάνη, βλ. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat II*, 124, 200, 230, 240, 214, 224. Βλ. ἐπίσης PLP, I/5, Βιέννη 1981, 2-3, ἀρ. 10014-10022. Γιά τὸν Μανουήλ Καβάκη, PLP, 3, ἀρ. 10019.

72. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Θωμά Παλαιολόγου, Ἀργυρόβουλλον περὶ παραχωρήσεως εἰς τὸν Μιχαήλ Καβάκην τοῦ ἡμίσεως χωρίου Βαλλοιμῶν, *Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά 4*, Ἀθήνα 1930, 239-240: ὁ κατὰ τό γυναικεῖον μοναστήριον τό τῆς Ἐλπίδος τῶν Ἀπελπισμένων ὀνομαζόμενον καὶ Πεπεληνίτζα κεκλημένον δι' ἀργυροβούλλου ὀρισμοῦ αὐθέντου μου τοῦ ἀδελφοῦ μου, τοῦ πανευτυχεστάτου δεσπότη τοῦ Πορφυρογεννήτου, πάσας τὰς δόσεις τοῦ τοιοῦτου χωρίου εὐεργετηθῆ καὶ παρὰ τῆς βασιλείας μου τὰ δηλωθέντα κτήματα ἢ τοιαύτη μονὴ ὅσα καὶ ὁποῖα εἰσι τοῦ ῥηθέντος Δημητροπούλου εἰδήσει καὶ καλῆ θελήσει τοῦ ῥηθέντος Καβάκη..., ἵνα δώσωμεν ἀπὸ τῶν ἰδίων εἰσοδημάτων ἐνεκεν ἀνταλλαγῆς τῶν τοιοῦτων κτημάτων πρὸς τὸν ῥηθέντα Καβάκην ἰσόποσον τούτῳ καὶ ἰσάξιον. Τό ἀργυρόβουλλο δὲν φέρει χρονολογία, ἀλλὰ ἀποδίδεται στὸ Θωμά Παλαιολόγο, βλ. καὶ τὴν ἀποψη τοῦ ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat I*, 229, κατὰ τὸν ὁποῖο τό ἀργυρόβουλλο ἀποδίδεται στὸν Κωνσταντῖνο.

73. ΖΑΚΥΤΗΝΟΣ, *Despotat II*, 306. Σύμφωνα μέ τό σιγίλλιο τοῦ πατριάρχου Σωφρονίου τοῦ ἔτους 1775, τό γυναικεῖο μονύδριον, προφανῶς τῆς Πεπελενίτσας, συμπεριλαμβάνεται στὰ μετόχια τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν, βλ. ΛΑΜΠΡΟΣ, *Σιγίλλιον*, 292, 294.

Ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου δέν πανηγυρίζει, σύμφωνα μέ τίς μαρτυρίες τῶν μοναχῶν ἀλλά καί τῶν κατοίκων τῆς περιοχῆς, στίς 6 Δεκεμβρίου, ὁπότε τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ ἁγίου Νικολάου Μύρων⁷⁴, ἀλλά στίς 13 Μαΐου. Ἀντίθετα, γνωρίζουμε ὅτι στίς 8 ἢ 9 Μαΐου τιμᾶται ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ Ἁγίου Νικολάου⁷⁵, ἐνῶ στίς 14, 15, 16 καί 17 Μαΐου, σύμφωνα μέ τά συναξάρια, τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ, ὁ ὁποῖος πέθανε στίς 15 Μαΐου τοῦ 925, ὁπότε καί ἐτάφη στή μονή τῶν Γαλακρινῶν⁷⁶. Θεωροῦμε πιθανόν ὅτι ὁ ναός τοῦ Ἁγίου Νικολάου, πού ἀποτελέσε σίγουρα καθολικό μονῆς, ἀφιερώθηκε συγχρόνως στή μνήμη τοῦ πατριάρχου Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ καί στή μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ὁμώνυμου ἁγίου⁷⁷. Ὑπενθυμίζεται ὁ ρόλος πού ἔπαιξε ὁ πατριάρχης αὐτός κατά τή

74. Ὁ Η. DELEHAYE, *Cinq leçons sur la méthode hagiographique*, Βρυξέλλες 1934, 17 ἀπέδειξε ὅτι ἡ ἡμέρα τῆς λατρείας ἀποτελεῖ τό κατ' ἐξοχήν στοιχεῖο τῆς ταύτισης τῶν ἁγίων. Ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς τοῦ λειψάνου τοῦ ἁγίου Νικολάου ἐορτάζεται στίς 8 καί 9 Μαΐου, βλ. Ὁ ΙΔΙΟΣ, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Βρυξέλλες 1902, στήλ. 665, 49-50, στήλ. 672, 40: *Ἡ ἀνακομιδή τῶν λειψάνων τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Νικολάου*. Ἀντίθετα, ἡ μνήμη τοῦ θανάτου τοῦ ἁγίου τιμᾶται, ὅπως εἶναι εὐρύτητα γνωστό, στίς 6 Δεκεμβρίου, δ. π., στήλ. 281-284.

75. Ἡ μνήμη τῆς ἀνακομιδῆς, δηλ. τῆς διέλευσης (τῆς παρόδου) τῶν λειψάνων τοῦ ἁγίου Νικολάου ἀπό τά Μύρα τῆς Λυκίας στό Μπάρι τῆς Σικελίας, ἐορτάζεται κατά περιοχές σέ διαφορετικές μέρες τοῦ Μαΐου καί σχετίζεται μέ τό χρόνο προσέγγισης τοῦ πλοίου, πού ἔφερε τό ἱερό λείψανο σέ διάφορους τόπους. Ἔτσι, ἀλλοῦ ἐορτάζεται στίς 9 Μαΐου (Ἀρκαδία καί ἄλλες περιοχές τῆς Πελοποννήσου), ἀλλοῦ στίς 10 Μαΐου (Ἀχαΐα, Ἡλεία, Ζάκυνθος καί Κεφαλληνία) καί ἀλλοῦ στίς 20 Μαΐου (Κέρκυρα, Ἡπειρος, Εὐρυτανία), βλ. *Ἀκολουθία εἰς τὴν Πάροδο τοῦ Ἱεροῦ Λειψάνου τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου ἀρχιεπισκόπου Μύρων Λυκίας τοῦ θαυματουργοῦ*, ἐκδ. Παντελεήμονος ΜΠΕΖΕΝΓΗ μητροπολίτου Ζακύνθου, Ζάκυνθος 1980, 9. Γιά τόν ἅγιο Νικόλαο, βλ. καί Gerlargo GIOFFRARI, *S. Nicola nella critica storica*, Μπάρι 1987.

76. DELEHAYE, *Synaxarium*, στήλ. 688. 10: 15 Μαΐου: *Καί ἡ κοίμησις τοῦ ἐν ἁγίοις πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως Νικολάου*, βλ. ἐπίσης, δ. π., στήλ. 684. 49: *Τελεῖται δὲ αὐτοῦ ἡ σύναξις πέραν ἐν Γαλακριναῖς, ἐν τῇ αὐτοῦ μονῇ*. Βλ. ἐπίσης, δ. π., στήλ. 689. 47, 692. 50, 652. 40. Βλ. ἐπίσης Μ. ΓΕΔΕΩΝ, *Βυζαντινὸν Ἐορτολόγιον*, Κωνσταντινούπολις 1899, 105: στίς 15 Μαΐου τιμᾶται ἡ μνήμη τοῦ Νικολάου πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐν Γαλακριναῖς.

77. Γιά τό συνδυασμό τῆς μνήμης δύο ἁγίων κατά τὴν ἴδια ἡμέρα (περίπτωση μνήμης τοῦ Ἁγίου Ἀλυπίου καί τοῦ ὁσίου Στυλιανοῦ τοῦ Παφλαγόνος στίς 26 Νοεμβρίου), βλ. σχετικὰ, Η. DELEHAYE, *Les Saints Stylites*, Βρυξέλλες 1923, 81-82· Ὁ

διάρκεια τόσο τῆς πρώτης ὡς καί τῆς δεύτερης πατριαρχίας του στή ἐκκλησιαστικά πράγματα τῆς περιοχῆς δικαιοδοσίας τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 10ου αἰώνα. Ὁ Νικόλαος Μυστικός ἐμπλέκεται στή μοναστικά προβλήματα τῆς περιοχῆς, ὅπως προκύπτει ἀπό τήν ἀλληλογραφία του μέ τό μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, ἀλλά καί μέ ἀνώτατους ἀξιωματούχους τῆς Πελοποννήσου⁷⁸. Ἐνδέχεται μετά τό θάνατό του καί σέ ἀνάμνηση τῶν σχέσεών του μέ τήν περιοχή τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου, ὁ ἰδρυόμενος περί τά τέλη τοῦ 10ου αἰώνα ναός νά σχετίζεται μέ τή μνήμη του, ἀλλά καί τή μνήμη τοῦ ἀγίου Νικολάου, τιμώντας παράλληλα καί τήν ἡμέρα τῆς ἀνακομιδῆς τῶν λειψάνων τοῦ Ἀγίου Νικολάου, ἀγίου πού τιμᾶται ἐπίσης ἰδιαίτερα στήν Πελοπόννησο.

Κοινή εἶναι πλέον ἡ διαπίστωση, ὅτι ἡ πρόοδος πού ἔχει συντελεσθεῖ τά τελευταία χρόνια, τόσο στήν ἔρευνα τῆς μεσοβυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ὡς

ΙΔΙΟΣ, Un second Saint Gordius, *An. Boll.* 79, 1961, 5-15. Παρά τό γεγονός ὅτι στή συναξάρια στίς 3 Ἰανουαρίου τιμᾶται ἡ ἡμέρα τοῦ μάρτυρα Γόρδιου ἀπό τήν Καισάρεια καί τοῦ μάρτυρα Γόρδιου ἀπό τήν Ἀντιόχεια, ἡ φιλολογική παράδοση τοῦς διακρίνει σαφῶς. Μέ δεδομένο ὅμως τό γεγονός ὅτι κατά τόν Delehayε τό κατεξοχὴν στοιχεῖο ταύτισης ἑνός ἀγίου ἀποτελεῖ ἡ ἡμέρα τῆς γιορτῆς του, θεωρεῖται, μέχρις ὅτου νά ἀποδειχθεῖ τό ἀντίθετο, ὅτι πρόκειται γιά ἕνα μάρτυρα Γόρδιο ἀπό τήν Καισάρεια, τοῦ ὁποῦ ἡ μνήμη τιμᾶται, ὅπως ἀναφέρθηκε, στίς 3 Ἰανουαρίου.

78. Γιά τή σχετική ἀλληλογραφία μεταξύ τοῦ πατριάρχη Νικολάου Μυστικοῦ καί τοῦ μητροπολίτη Πατρῶν Ἀνδρέα, ἀλλά καί μέ μή κατανομαζόμενο στρατηγό Πελοποννήσου, βλ. R. J. H. JENKINS καί L. G. WESTERINK, *Nicholas I Patriarch of Constantinople Letters. Greek Text and English Translation*, CFHB VI, Οὐάσιγκτον 1973, ἀρ. 43, 119, 123, 161. Γιά τή ζωή καί τό ἔργο τοῦ Νικολάου Μυστικοῦ, βλ. καί JENKINS-WESTERINK, *ὁ. π.*, XV-XXVII. Βλ. ἐπίσης I. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ, *Νικόλαος Α΄ ὁ Μυστικός (852-925 μ.Χ.), πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (901—907, 912-925)*, Ἀθήνα 1967. Εἶναι γνωστό, ἐξάλλου, ὅτι ὁ Νικόλαος Μυστικός ἀναμνησθεῖται ἀμεσα στήν ἐπιλογή τοῦ Παύλου, ὡς μητροπολίτη Κορίνθου, καθώς καί στή συμμετοχή τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Κορίνθου ὡς ἐκπροσώπων στή σύναξη τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιά τήν ἔκδοση τοῦ Τόμου Ἐνώσεως. Βλ. σχετικά Κ. ΚΥΡΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Ἀγίου Πέτρου Ἄργους Βίος καί Λόγοι. Εἰσαγωγή-Κείμενον-Μετάφρασις-Σχόλια*, Ἀθήνα 1976, 428-430, 434. Οἱ σχέσεις τοῦ πατριάρχη Νικολάου Α΄ Μυστικοῦ μέ τοῦς μητροπολίτες Πατρῶν καί οἱ ἐπιπτώσεις τῶν σχέσεων αὐτῶν στή ἐκκλησιαστικά πράγματα τῆς περιοχῆς γενικότερα, ἐξετάζονται ἀναλυτικά στή μονογραφία *Ἡ Μητρόπολη Πατρῶν καί ὁ μοναχισμός στήν Ἀχαΐα ὡς τόν 13ο αἰ.*, πού ἐκπονεῖται στή πλαίσια τοῦ Προγράμματος τῆς Ἱστορικῆς Γεωγραφίας τοῦ ΚΒΕ/ΕΙΕ ἀπό τήν Ἄννα Λαμπροπούλου.

καί στή δημοσίευση ἀρχαιολογικοῦ ὑλικοῦ, ἐπιτρέπει τήν ἀναψηλάφηση τῆς ἱστορίας ὀρισμένων μνημείων, πού εἶχε θεωρηθεῖ ὡς τώρα δεδομένη. Ἐξάλλου, ὁ ἐξαιρετικά περιορισμένος ἀριθμός ναῶν τῆς μεσοβυζαντινῆς ἐποχῆς, πού ἔχουν ἐντοπισθεῖ στήν Ἀχαΐα, δέ βοηθᾷ στή συναγωγή γενικότερων συμπερασμάτων γιά τήν ἐκκλησιαστική ἀρχιτεκτονική στήν περιοχή αὐτή. Ἀξίζει στό σημεῖο αὐτό νά ἐπισημανθεῖ ὅτι μεγάλος ἀριθμός τῶν μεσαιωνικῶν ναῶν τῆς πόλης τῶν Πατρῶν, τοῦ σημαντικότερου κέντρου τῆς βορειοδυτικῆς Πελοποννήσου, ἔχει καταστραφεῖ, μέ ἀποτέλεσμα στά ὄρια τοῦ σημερινοῦ νομοῦ Ἀχαΐας νά διατηροῦνται ἐλάχιστοι μεσοβυζαντινοί ναοί, ὅπως ἡ Ἁγία Εἰρήνη στό Ριγανόκαμπο Πατρῶν, πού ἀποκαλύφθηκε μετά ἀπό ἀνασκαφική ἔρευνα καί διατηρεῖται σέ ἐπίχωση, ὁ ναός τῆς Παναγίας στή Μέντζαινα, ὁ Ἅγιος Νικόλαος στό Πλατάκι καί ὁ Ἅγιος Δημήτριος στό Δραγάνο (σημ. Πετροχώρι).

Ἡ προτεινόμενη ἀναθεώρηση τῆς χρονολόγησης τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Νικολάου, ὁ ἄμεσος συσχετισμός του μέ τή γειτονική μονή Ταξιαρχῶν, ἡ ἐπί μέρους μελέτη διαφόρων προβλημάτων, στό μέτρο πού αὐτή κατέστη δυνατή⁷⁹, καθὼς καί ἡ ἱστορική τεκμηρίωση, συμβάλλουν στήν ἐπισήμανση ἑνός

79. Ἡ ἀρχιτεκτονική μελέτη τοῦ μνημείου δέν μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὀλοκληρωμένη ἂν δέν πραγματοποιηθεῖ διεξοδική διττή ἔρευνα ἐπὶ τοῦ ναοῦ: α) ἀφαίρεση νεότερης στέγης, καθαρισμός τοιχοποιίας ὥστε νά φανοῦν οἱ οἰκοδομικές φάσεις, ἀπόξεση κονιαμάτων τῶν ὄψεων, ὥστε νά φανοῦν τὰ ἀποφραχθέντα ἀνοίγματα καί οἱ οἰκοδομικές φάσεις τοῦ μνημείου β) ἀνασκαφική ἔρευνα β1) ἀποχωμάτωση καί ἀνασκαφική ἔρευνα γιά νά ἀποκαλυφθεῖ τό πλάτος τοῦ νάρθηκα στά δυτικά, β2) ἀποχωμάτωση καί ἀνασκαφική ἔρευνα πρὸς Β, ὥστε νά ἀποκαλυφθοῦν τὰ θεμέλια δεδομένου ὅτι, κατά πληροφορίες τῶν μοναχῶν τῆς μονῆς, τὰ τελευταῖα χρόνια ἔχει γίνει καταστροφή τῶν κτισμάτων μέ μηχανικά μέσα, β3) ἀποχωμάτωση καί ἀνασκαφική ἔρευνα πρὸς ἀνατολάς, β4) κοπή ἐλαιοδένδρων, πού βρίσκονται σέ ἐπαφή μέ τό νότιο τοῖχο τοῦ ναοῦ, ἀποχωμάτωση, ἀνασκαφική ἔρευνα. Μετά τίς ἐργασίες αὐτές καί ἀφοῦ προηγήθει ὑποστήλωση πρέπει νά συνταχθεῖ ἀρχιτεκτονική μελέτη ἀποκατάστασης. Ἀπό τίς 24 Ἰουνίου μέχρι τίς 2 Ἰουλίου 1996, πραγματοποιήθηκε ἀπό τήν Ἀφέντρα Μουτζάλη καί τριμελές συνεργεῖο (6η ΕΒΑ) μικρῆς κλίμακας ἀνασκαφική ἔρευνα, κατά τή διάρκεια τῆς ὁποίας ἀποκαλύφθηκαν τὰ ἑξῆς: α) ἐξωτερικά τῆς κεντρικῆς ἀψίδας τοῦ ἱεροῦ καί σέ βάθος 0,80 μ. ἀποκαλύφθηκε χριστιανική ἀπλή λακκοειδῆς καί ἀκτέριστη ταφή ἑνός ἀνδρα, πιθανότατα μοναχοῦ (σχέδ. 16), β) σέ μικρές διερευνητικές τομές στό δυτικό τμήμα τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκαν ἴχνη τοίχων, πού πιθανότατα ἀνήκουν σέ νάρθηκα γ) σέ μικρή διερευνητική τομή πού ἔγινε στό

ἀκόμη πρώιμου μεσοβυζαντινοῦ μνημείου τοῦ ἀρχαῖου χώρου τοῦ 10ου αἰώνα, πού ἀποτελέσει παράλληλα τόν πρώτο μοναστικό πυρήνα τῆς μονῆς Ταξιαρχῶν Αἰγιαλείας, ὅπως προκύπτει ἀπό τά στοιχεῖα πού ἐξετάστηκαν.

Β τμήμα τοῦ ναοῦ ἀποκαλύφθηκαν θεμέλια δ) κόπηκε μία ἐλιά, πού βρισκόταν σέ ἐπαφή μέ τό ΝΑ τμήμα τοῦ ναοῦ, ἀποχωματώθηκε καί καθαρίσθηκε ἐλαφρῶς ὁ Ν τοῖχος ε) στό ἐσωτερικό τοῦ ναοῦ ἀφοῦ ἔγινε δοκιμαστική ἀφαίρεση τοῦ νεότερου δαπέδου, χαράχθηκε τομή 0,60x0,60, ἡ ἐκσκαφή τῆς ὁποίας ἔφθασε σέ βάθος 1μ. Σέ βάθος 0,80 μ., βρέθηκαν τρεῖς ψηφίδες, λιγοστά ὄστρακα νεότερων χρόνων καί ἓνα ἀπότμημα μαρμάρου. Στό μέτρο πού ἐπιτρέπει ἡ στατική ἐπάρκεια τοῦ μνημείου, πρέπει νά γίνουν καί ἄλλες δοκιμαστικές τομές στό ἐσωτερικό του, προκειμένου νά βρεθεῖ τό ἀρχικό δάπεδο.

Anna LAMBROPOULOU- Afendra MOUTZALI, L'église byzantine de S. Nicolas en Égialie. Contribution à l'histoire du monastère des Taxiarches.

Près du monastère des Taxiarches en Égialie et dans les limites de son territoire, aux bords de la rivière Sélinous, est située l'église de S. Nicolas. L'église, datant de la fin du Xe siècle (vers l'an 1000), fut jadis le catholicon d'un monastère, à une époque antérieure à l'arrivée de S. Léontios.